

Bidrag til Sønderjyllands Historie 1848-1867.

Under min Gennemgang af Arkiverne paa Gram og Giesegaard, foretaget i Anledning af Udarbejdelsen af »Grams Historie«, blev fremdraget Breve fra Stiftamtmand i Ribe, Grev M. S. W. Sponneck og fra Godsinspektør J. M. Raunsoe paa Gram til Grev Knud Bille Brockenhuus-Schack til Stamhuset Giesegaard-Gram, hvilke med Grev Ad. Brockenhuus-Schack's Samtykke nu fremkommer i Sønderjydske Aarbøger. Brevene ligger herefter alle paa Gram.

Caroline Emilie Andersen.

Kort før Slesvigholstenismen førte ud i aaben Krig, skiftede Gram og Nybøl Godser i Haderslev Amt (Stamhuset Giesegaard-Gram) Besidder, idet Greve Henrik Adolph Brockenhuus-Schack Juli 1847 afgik ved Døden. Den unge knap 25-aarige Successor, Greve Knud Bille Brockenhuus-Schack, var i Foraaret s. A. vendt hjem fra et fleraarigt Ophold ved tyske Højskoler; han havde saaledes studeret i Mögelin, men navnlig havde han i længere Tid opholdt sig i Tharandt i Sachsen og besøgt det derværende »Königl. Forst- u. Landwirtschaft-Akademie«. Her havde han været Vidne til det nationale Tysklands Opvaagen; paa selve Akademiet gik Bølgerne saa højt, at en Lukning kun forhindrede ved, at Urostifterne vistes bort.¹⁾

---

¹⁾ Breve fra Greve Henrik Adolph Brockenhuus-Schack til Gehejmekonferensraad, Justitiarius i Højesteret Fr. Lowzow. Giesegaards Arkiv.

Uden Tvivl er den unge Greves egne nationale Følelser skærpet her, og for Danskheden i Nordsløv fik det sin store Betydning, at Ejeren af Gram og Nybøl, især saalænge et betydeligt Bøndergods hørte ind herunder, arbejdede for at Godsets Embedsmænd, Funktionærer og Skolelærere var dansksindede Mænd.

Dels paa Grund af Vanskeligheder vedrørende Fæsteforholdet mellem Godsernes Beboere og Godsherskabet, dels paa Grund af finansielle Forhold var Godserne siden 1822 blevet administreret af Kammerherre G. H. E. v. Krogh, Amtmand i Husum, der endnu i 1848 virkede som Administrator. Fra Amtmandsstillingen havde v. Krogh taget sin Afsked før Krigens Udbrud paa Grund af daarligt Helbred. I politisk Henseende maa han sikkert betegnes som Christian 8.'s Mand, dog med en stærk Hældning mod Slesvigholstenismen. Som Søn af Gehejmekonferensraad F. F. v. Krogh var han født paa Gram Slot og opvokset paa Aastrupgaard ved Haderslev. Selv havde han bl. a. købt Barsbøl, F. F. Tillisch' Fødegaard, og med dennes Broder, Kabinetssekretær Chr. Tillisch, omgikkes han. Som bekendt fandt Chr. Tillisch, da han i 1844 ledsagede Christian 8. til Gram, sin Død under en Jagtmiddag paa Gram Slot, hvor Kmhr. v. Krogh var Vært. Som Administrator boede v. Krogh ofte i længere Tid paa Gram. Greven var paa Grund af Sygdom i mange Aar forhindret i at komme dertil. Kmhr. v. Krogh var imidlertid ikke alene Vært paa Gram for Christian 8., men ogsaa for Prinsen af Augustenborg; han styrkede i hvert Fald indirekte Slesvigholstenismen paa Egnen ved at foranledige Ansættelse af slesvigholstensksindede Embedsmænd;

saaledes fik han i 1844, da Justitiarius paa Godserne, Bysekretær i Haderslev, Justitsraad Schrader forflyttedes til Altona, Herredsfogden i Frøs- og Kalslund Herreder, den ivrige Slesvigholstener C. A. T. Bruhn ansat som Justitiarius. Efter den gamle Godsinspektør Lorentzens Død i 1839 havde Bruhn tillige en Tid været konstitueret som Inspektør; i denne Henseende afløstes han 1. Januar 1841 af Advokat Nissen fra Haderslev, der ogsaa var slesvigholstensksindet; det samme var Godsfuldmægtigen eller Materialskriveren, Raben. v. Krogh drog Om-sorg for, at en Læge, Dr. Reimers, knyttedes til Godset, men denne var ingen dansksindet Mand. Billeslund, en Parcelgaard fra Gramgaard, fik han i 1844 bortforpagtet til sin Brodersøn Gustav v. Krogh, der ligesom sin Fader Georg Fr. v. Krogh til Aastrupgaard, Amtsforvalter for Haderslev Vesteramt 1834—1848, var Slesvigholstener. Kmhr. v. Krogh, saavei som de tyske Funktionærer var ikke vellidt af Egnens dansk-sindede Befolkning, og efter Martsoprørets Udbrud kom Krogh da heller ikke mere til Gram, hvilket sikkert ikke har været muligt paa Grund af Stemningen imod ham. Det var derfor ikke uberettiget, at Formanden for den provisoriske Regeringskommission for Slesvig, Stiftamtmand i Ribe, Rigsgreve Sponneck fjernede ham fra Administrationen.¹⁾

---

¹⁾ I Jan. 1851 foreslog Grev Sponneck Grev Brockenhuus-Schack atter at tilbyde Kmhr. v. Krogh Administrationen »da Slesvig nu vil komme til at staa i et andet og som jeg haaber ogsaa et bedre Forhold til Danmark og de Betæneligheder som fjernede Kammerherre Krogh i 1848 fra Administrationen saaledes ikke længere have nogen Vægt...., Krogh lever ensom og forladt i Haderslev og da han med saa megen Forkiærlighed hænger ved Gram, er

Grev Sponneck fungerede derefter selv som Administrator af Godserne; tiltrods for at den af Regeringen forordnede Administration hævedes samme Aar, vedblev Greven efter Grev Brockenhuus-Schacks Ønske at udøve denne Virksomhed indtil 1. Januar 1852. Det var meget vanskelige Aar for Godserne; en Skildring heraf er bevaret i en Række Breve fra Grev Sponneck til Greven paa Giesegaard, hvem det kun var muligt i 1848 at komme til Gram en enkelt Gang om Efteraaret, og i den første Halvdel af 1849 ligeledes var afskaaret fra at kunne opholde sig der. Enkelte Uddrag af disse Breve er af almindelig politisk Interesse og gengives nedenfor; de giver tillige Oplysninger om fjendtlige Troppers Operationer ved Gram og i Ribe og om Størrelsen af Rekvisitioner fra Gram og Nybøl. I 1850 blev Godserne haardere medtaget til Udskrivning af militære Kørsler og Leverancer end Amtet. Efter Grev Sponnecks Formening var Grunden hertil det, at den danske Styrelse i dette Aar lod de tyske Godsejere i 2. Angler adelige Godsdistrikt beskatte højere end Amternes Beboere; Gram, det eneste Gods i Distriktet, der havde en dansk Ejer, dannede ingen Undtagelse, men fulgte Udskrivningsreglerne for de adelige Plove. Et Andragende fra

—
 det ikke uantageligt at han kunde genoptage hans tidligere Ønske at dø paa hans Fødested«. Krogh var da allerede mærket til Døden, og han døde det følgende Aar. Han havde i 1820'erne ydet Besidderen af Stamhuset store Tjenester af finansiell Art, og denne havde tilstaaet ham Bopæl paa Gram Slø for Livstid; paa Grund af Krigen ansaa han det for hensigtsmæssigst ikke at benytte sig heraf; han fik da et Vederlag i Penge. I 1851 havde han haft Lejlighed til at møde sin Broder, Sejrherren fra Isøed, ved Jagterne paa Gram.

Grev Sponneck til den overordentlige Regeringskommissær for Slesvig F. F. Tillisch om, at Godserne maatte henlægges under Haderslev Amt, hvad Udskrivningsvæsenet under Krigen angik, besvarede 24. Aug. med, at det fandtes unødvendigt at foretage nogen Forandring, da det tilsigtedes at lade Udskrivning af Armeens Fornødenheder in natura snarest muligt ophøre. Noget senere forandredes derimod Udredelsesnormen fra Plovtaal til Taksationen af 1802. Maaske skyldtes den ulige Beskatning dog kun Plovmatrikulens Mangelfuldheder. En af de Forordninger, hvormed den slesvigholstenske Regering lokkede den almindelige Landbefolkning, nemlig Jagtloven af 17. April 1848, hvorved Retten til at jage paa anden Mands Grund blev ophævet, kom derimod Bønderne ret tilpas, og det vakte den største Uvilje, da den danske Styrelse i 1850 ophævede denne Lov.

Vanskeligheden ved Bestyrelsen af Godserne i Krigstiden forøgedes ved den fuldstændige Mangel af Funktionærer, der fulgte af Oprørets Udbrud.

Under 20. April 1848 konstituerede Regeringskommissionen cand. jur. H. Schmidt som Justitiarius og Politimester; Herredsfoged Bruhn flygtede for den danske Armee til Haderslev, hvortil han medtog hele Grams Justitiariatsarkiv. Hr. Schmidt forblev ikke længe, idet han tog Flugten for de tyske Tropper ved deres Fremrykning efter Slaget ved Slesvig. Ved den danske Hærs Genindrykning i Hertugdømmet efter Wrangels Tilbagekaldelse rejste Godsinspektør Nissen til Berlin. Godserne stod nu helt uden Øvrighed, og Grev Sponneck nødsagedes derfor til at ned-

sætte en Tremandskommission, bestaaende af Degnen, Hr. Orth, Krømand B. Bennedsen i Gramby og Godsfuldmægtig Raben til at holde Orden paa Godserne og fordele de militære Rekvisitioner. Under Grevens Ophold i Oktober 1848 paa Gram konstitueredes Raben som Fuldmægtig, men de vigtige Forretninger turde man ikke betro ham, da han spillede under Dække med Tyskerne.

Bruhn, der snart udnævntes til slesvigholstensk Amtmand i Haderslev, afskedigedes af den danske Regering som Herredsfoged, men trods store Anstrengelser fra de to Grevers Side, lykkedes det ikke samtidig at faa ham afsat som Justitiarius paa Godserne. Saalænge Slesvigholstenerne var Magthavere, maatte Greven finde sig i, at Bruhn forblev i Embedet, og at der udnævntes skiftende Politimestre; i Maj 1848, Wardenburg, en Friskaremand, der dog kun forblev paa Gram 6—7 Dage, hvorpaa han rejste mod Syd med de tyske Tropper; i Novbr. samme Aar indsattes derpaa Kancellist ved Regeringen paa Gottorp Fischer-Benzon, der 11. Maj næste Aar afløstes af Karl v. Krogh, Administratorens Brodersøn, som samtidig blev Politimester for Haderslev Vesteramt; værre var det dog, at den slesvigholstenske Regering Maj 1849 indsatte Hofraad Prehn fra Augustenborg som Administrator, samtidig med at Indkomsterne af Godserne belagdes med Sekvestration; Grunden hertil var, at Greven efter Samraad med den danske Regering havde undladt at betale Skatter til Oprørsregeringen. Forinden Bruhn i September 1849 maatte opgive sine Embeder, havde han vistnok faaet indsat Wardenburg til Herredsfoged i Frøs- og Kalslund Herreder og til Justitiarius paa Gram og Nybøl,

og denne kunde forblive i Embedet til efter Slaget ved Isted, da Tillisch fjernede ham paa Grevens Anmodning; i Stedet for konstitueredes P. M. With, Herredsfoged i Gram Herred. En tysksindet Skolelærer i Enderupskov (Gram S.) ved Navn Nielsen, fik Godsherskabet afsat i Begyndelsen af 1851. Klagen fra Gram til Regeringskommissæren gik ud paa, at Skolelæreren skulde have sagt, at Kongen var en Løgner og Bedrager.

Treaarskrigen var næsten til Ende, før det lykkedes Greven at faa en dansksindet Inspektør til Gram. Mens Grev Sponneck, der under Krigen var meget optaget af sine Amtmandsforretninger, med Iver søgte at finde en Jurist i det sydlige Jylland, der egnede sig til Pladsen, havde hans egen Fuldmægtig Jens Michael Raunsø allerede 1848 indgivet Ansøgning til Grev Brockenhuus-Schack om at erholde Ansættelse paa Gram. Paa en eller anden Maade blev dette Brev paa Giesegaard henlagt mellem allerede ekspederede Sager, og først Aaret efter fik Greven tilfældigt fat derpaa; han satte sig nu straks i Forbindelse med Grev Sponneck og Raunsø, og fik det ordnet saaledes, at Raunsø tiltraadte som Godsinspektør 1. Maj 1850. Raben fik sin Afsked, og det paalagdes ham at afholde sig fra tysk Agitation, hvis han vilde forblive i Gram.

I Modsætning til Kmhr. Kroghs Tid var de øverste Embedsmænd og Funktionærer paa Godserne nu udpræget dansksindede. Raunsø var Godsinspektør paa Gram til sin Død 1879; Krüger, hvem Grev Brockenhuus-Schack forstrakte med Laan, hjalp han i sine sidste Aar med Pengeforretninger. Visse Afsnit af en Række Breve fra Raunsø til Greven paa

Giesegaard omhandlende Tilstande og Stemninger i Hertugdømmerne forelægges her, dog kun til Udgangen af 1867. Interessante er de Vink, de giver til Slesvigholstenismens Historie.

Uddrag af Grev Sponnecks Breve.¹⁾

Fanøe, den 26. Juni 1849.

.... Tyskerne spille Herre ikke allene paa Gram, men hvad der er meget værre i en ikke liden Del af Jylland.

I 6 Uger har jeg i Kolding²⁾ levet mellem disse Folk og havt den ubehagelige Function at sørge for Tilvejebringelse af den daglige Fornødenhed til 25,000 Mand. Hvad Smerte og Fornedrelse jeg i denne mig paatvungne, men for Amternes Beboere nødvendige Stilling har giennemgaaet vil jeg lade hver dansk bedømme, men da General Pritwitz fordrede, at jeg skulde udskrive Heste til hans Armees Completering og jeg var Vidne til at Amtmændene i Skanderborg og i Weile, fra sidste Sted den i Lehmanns Sted constituerede, giennemførtes Kolding til Rendsborg og lignende Arrestordre var udstedt til min Transport, ligeledes fordi jeg som hine to Amtmænd nægtede at udføre den befalede Udskrivning forlod jeg den 15de

¹⁾ Den oprindelige Bogstavering og Interpunktion er bibeholdt.

²⁾ Greven kom i 1849 til Kolding 6. Maj, se »Fra Ribe Amt« 1916, 221—304, hvor Geheimekonferensraad, Greve F. W. Sponneck har offentliggjort Uddrag af Breve fra Stiftamtmanden til hans ældste Søn, Finansminister, Greve W. C. E. Sponneck i Tiden fra 1848—1851. Grev Sponneck udtaler sig noget friere til Grev Brockenhuus-Schack end til Sonnen om Begivenhederne.

dennes Kolding og opholder mig nu paa Fanø, efter at jeg dog før min Afrejse fra Kolding havde sørget for at holde Forpleiningsvæsenet i Gang. —

Vedvarer den nuværende Tilstand over 14de Dage, saa at den enten ikke afløses af Fred eller af den fiendtlige Armees Fremrykning saaledes at Aarhus, Randers, Wiborg og Ringkøbing Amter kunne besættes af Fienden, haves i Ribe og Weile Amter intet mere af Fødemidler og den hidtil kun partielle Plyndring bliver da en almindelig. — I sidstnævnte to Amter er Beboerne bragte dertil, at de for enhver Pris ønske Fred hvad enten Slesvig bliver tysk eller dansk, og hvad enten den er ærefuld eller ikke. Forbandelser regner ned over det forbandelsesværdige [Ministerium], og Weile Amts Beboere ønsker gjerne at Tydskerne beholde Lehmann.¹⁾

Ribe Bye er fuld af Tydskere, i mit Hus allene 3 Officerer og 6 Mand, og ligesaa hele Omegnen. Fanø er det eneste ubesatte Punct i Ribe Amt. . . .

Ribe, den 16. Marts 1850.

. . . . Det seer noget tragisk ud for Øieblikket med Slesvigholstenerne, men om Statholderskabet end maatte have tænkt paa en Demonstration ved at lade deres Tropper rykke ind i Slesvig er der dog Ingen der tror paa, at de tør efter Preussens saa bestemte Declaration vove dette Skridt. Imidlertid har de indkaldt alle Permitterede ,hvilket jeg af egen Erfaring ved.

Fra Krigsministeren i Kiøbenhavn indløb i Dag Ordre til mig at drage Omsorg for at de hjempermi-

¹⁾ Orla Lehmann, der 8. Decbr. 1848 var blevet udnævnt til Amtmand over Vejle Amt, toges til Fange kort efter Slaget ved Kolding 23./4. 1849.

terede Slesvigere kunne møde øieblikkel'g paa første Vink....

Ribe, den 30. Maj 1850.

....Flygtninge fra Hertugdømmerne begynde igien at passere herigjennem til Jylland af Frygt for Indkaldelse til den holstenske Armee....

Gram, den 23. August 1850.

....Godsernes unge Mandskab som tidligere have levet i den danske Arme og derfra blevne hiempermitterede er nu afgaaet til Depoterne for der at bevæbnes og indrangeres i deres Corps, nogle Enkelte maatte hentes ved militair Comando....

Ribe, den 21. Septbr. 1850.

....Paa Godset er Misstemning formedelst Udskrivning til den danske Arme, Beskatning af Brændevin, den høje Toldafgift paa mange Dele, hertil komme Jagtretten, hvormed Bønderne igien trues....

Ribe, den 4. Decbr. 1850.

....Af deres Hovedgaarde er i de sidste fire Maaneder udredet i Kørsler og Leverancer til Armeen circa 2400 rbd. og endda er ingen Ende at skue paa Leverancerne til Slesvig og til Flensborg; Forestilling til Tillisch om at bevirke Leverance fra Fyen til Hertugdømmet er hidtil frugtesløs. —

Denne rigoreuse Udskrivning i Forbindelse med Forbudet mod Brændevin nedstemme Slesvigerne meget selv i denne saa danske Del af Provindsen....

Flensborg, den 21. Maj 1851.

....I den Formodning at det for Dem kan have nogen Interesse at høre noget om de saakaldte Notab-

lers¹⁾ Virksomhed undlader jeg ikke at melde Dem det lidet, som er at siige herom. —

Slesvigerne og de for Kongeriget delegerede ere i det væsentlige enige i Anskuelse af det os forelagte Program til Ordning af det danske Monarchie, derimod er dette, saavidt man til Dato kan formode af enkelte Udtalelser, ingenlunde Tilfældet med Holstenerne, der vil altsaa blive en Majoritet og en Minoritet og maaske flere Minoriteter i den afgivende Betænkning. — I de første Dage af vore Sammenkomster vare Holstenerne noget tilbageholdne, endog saa uhøflige mod Tillisch, hvis Indbydelse til Diné de paa en stødende Maade refuserede, men nu begynde dog dette spændte Forhold fra Holstenernes Side at viige i Realition til de danske delegerede, for Samværets Paavirkning, for Indflydelse af den gjensidige Høflighed og fordi man lader Erindringen om Fortiden være urørt; derimod er dette ikke i samme Grad Tilfældet med Slesvigerne, mod hvilke de røbe megen Anthigation.

Det der ogsaa bidrager en Del til denne begyndende velvillige Stemning hos Holstenerne er unægtelig, at de kun hører Roes over de danskes Forhold i Hertugdømmet Slesvig, samt at de med egne Øjne see, at Tilstanden og Regeringsførelsen er en anden end den de kiende af deres Blade, samt at de maa agte de delegerede fra Kiøbenhavn som fortrinlig begavede Mænd.

---

¹⁾ Notabelforsamlingen, der bestod af 21 Medlemmer foruden Formanden, 9 fra Slesvig, 6 fra hver af de 2 andre Landsdele, førte Forhandlinger i Flensborg fra 14. Maj —16. Juli 1851 vedrørende Monarkiets Ordning efter Trearskrigen.

I Gaar have de ogsaa modtaget Indbydelse til Diné hos Tillisch. — tempora mutantur et nos in illis.

Forresten er Folkemeningen her den almindelige at betragte Notabelforsamlingen som en Form man ikke fra Regeringens Side har turdet undlade...

Flensborg den 17. Juni 1851.

... En Notablerne forundt Ferie paa 7 Dage benyttede jeg til et Besøg i Kiøbenhavn, og jeg haaber at den herværende Forsamlingsarbejde, i hvor meget der end udtales, dog vil blive sluttede i de første Dage af næste Maaned.

Ligesaa lidt som den nedsatte Comite, 2 danske 2 Holstenerere og 3 Slesvigere har kundet forenes i deres Bedømmelse af den forelagde Organisationsplan, ligesaa lidt vil nogen Enighed komme tilstæde i selve Forsamlingen. Holstenerne vil have status quo ante bellum, medens Danske og Slesvigske Medlemmer er enige om at acceptere Regeringens Forslag — i det væsentlige ....

Flensborg den 25. Juni 1851.

... Ministrene Reedtz og Tillisch afrejste herfra i Gaar til Kiøbenhavn med Dampskibet Hekla. Førstnævnte ytrede sig tilfreds med Resultatet af sin Reise til Udlandet ...

Flensborg den 26. Juni 1851.

... I Notabelforsamlingen skride det kun langsom frem, vi føle alle at det ikke har stor Hast med at naa Maalet, hvortil vi ikke paa en Vei kunne komme. Efter alle Øjensyn kan Betænkningerne ikke blive afgivet forinden Udgangen af Juni Maaned .. Den engelske Konsul Hodges¹⁾ er her i

¹⁾ Oberst Hodges, Chargé d'affaires i Hamburg, havde fungeret som Opmand i den slesvigske Bestyrelseskommission (Tillisch-Eulenburg) 1849—50.

Byen i denne Tid hidsendt af Lord Palmerston for at undersøge om Tilstanden i Slesvig er i den Grad tyrannisk som der udbasuneres i de tyske Blade ....

Flensborg den 12. Juli 1851.

Efter den mig meddelte Reiseplan kommer Deres Høivelbaarenhed til Gram tidligere end det er mig muligt at indtræffe dertil, dog vil det kun vare faa Dage, naar ikke nye Afbrydelser finder Sted fx: at Krieger eller André kaldes til Kiøbenhavn ligesom Scheel og Hall. — Man er her i Slesvig alle Steder meget misfornøiet med Tillisch' Fiernelse, især fordi denne sker som en Concession med Udlandet, altsaa til Fordel for Slesvigholstenismen som nu igien hæve Hovedet i Veiret ....

Uddrag af Raunsøes Breve.

1. Decbr. 1852.¹⁾

.... I denne og næste Maaned skulle Stændervalgene foregaa. Det er et lidet glædeligt Valg. I den nordre Del af Slesvig vil der nok blive valgt patriotiske og danske Mænd, men i Sydslesvig vil det være et Underværk at gennemføre det. Der virkes jo endeel for at give Valgene det bedst mulige Resultat. Sandsynligvis vil L. Skou blive valgt her, skjøndt hans Ejendom ligger i Østeramtet, men hans Popularitet er navnlig svag der. Kryger hører jo egentlig til Gram District, og han er den af alle, paa hvem man helst vilde stemme, men Bestræbelserne ere rettede efter at faa Kr. valgt i Tønder Amt saa sydlig som muligt. I Haderslev vil rimeligvis Borgmester Hammerich blive valgt.

¹⁾ Raunsøes Breve er skrevet fra Gram, naar undtages de enkelte, der angives at være skrevet fra Kiel.

Det Valg, som Godseierne have at foretage, ere Chancerne meget mørke for. Jeg troer at foruden Deres Høivelbaarenhed ere Reventlow- Sandberg og Hagemann paa Ohrfeld de eneste gode Patrioter blandt de Valgbare, men det er jo aldeles usandsynligt at de Herrer kunne give en loyalsindet Mand deres Stemme. Man behøver blot at tage Valglisten for sig, og naar man saa af denne seer, at saa politisk renommerede Personligheder som Kittel¹⁾ og Ahlefeld²⁾ sidde i Valgbestyrelsen ved Siden af Regjeringens-Commissair³⁾ i Sydslesvig, saa har man nok....

6. Marts 1860.

.... Altsaa fik vi det gamle Ministerium igjen. Interessen her i Slesvig var betydelig afslappet for det hallske Ministerium, og det er ganske vist at man hvad Slesvig angaar kun med et Skuldertræk seer Wolfhagen⁴⁾ vende tilbage, medens at næsten alle Ønsker vare for at beholde Bl. Finecke.⁴⁾ Han gav ikke blot Tydskerne paa Hovedet, ogsaa til de danske kunde han slaae, og saaledes fik Godske Nielsen⁵⁾ en alvorlig Reprimande af ham for et Referat om Skandalen ved Commissarii-Aabningsgilde og for hans Kritik af Commissarius⁶⁾ og Biskop Boesen⁷⁾ ved denne Lejlighed ....

¹⁾ Ejer af Skovbølgaard. ²⁾ Ejer af Ludvigsburg. ³⁾ H. Plessen.

⁴⁾ Fr. H. Wolfhagen, Minister for Slesvig 1856—1863, naar undtages de 3 Maaneder Decbr. 1859—Febr. 1860, i hvilken Tid Baron Blixen-Finecke beklædte denne Post i Min. Rotwilt.

⁵⁾ Redaktør af »Dannevirke«, (Haderslev).

⁶⁾ Etatsraad R. H. C. C. Kranold, Chef i det slesvigske Ministeriums 2. Departement, kgl. Kommissær ved de slesvigske Stænderforsamlinger 1855 og 1860.

⁷⁾ Ulrik S. Boesen, Biskop over Slesvig.

25. Febr. 1861.

.... Skulde det komme til Krig da vil det efter min underdanige Formening være nødvendigt at indføre Besparelser i Tide, thi da vil rimeligviis Krigen blive langvarig og brede sig vidt ud, og store Byrder og store Skatter paafølge. Her kunne vi vente at faa stadig Indquartering og stadige Udskrivninger saavel af Ven som af Fjende. Desværre undgaae vi vel næppe Krigen; thi selv om ogsaa Ministeriet var forsonlig stemt, saa er der jo strax et Parti ved Haanden, det saakaldte intelligente, som ikke vil vide af Overenskomst og rimelige Indrømmelser, men vil en skandinavisk Eiderstat. Og ligesom det hos os er Intelligenssen, der er meest krigerisk sindet, saaledes gaaer det ogsaa i Preussen. Der vil ogsaa det saakaldte lærde Parti give Tonen an og drive Regjeringen frem til en Krig imod os for Nationalæren o. s. v. Det er næsten utænkeligt, at en fredelig Udjævning under saadanne Stemninger kan tilveiebringes. Iøvrigt er det kjendeligt nok, at Eiderpolitikken i de senere Aar efterhaanden har funden Indgang hos de nordslesvigske Bønder. Mange af disse ønske Slesvigs Incorporation i Kongeriget, og ingen af Befolkningen herovre er maaske ivrigere for en Incorporation end H. Kryger, hvis Mening i saa Henseende vil faa stor Indflydelse paa Folkestemningen.....

18. Juli 1863.

....I det første Møde som Stænderne i Flensborg holdt i Gaar nedlagde alle Tydskerne deres Mandater, rimeligvis for derved at umuliggjøre det for Regjeringen at fremme sine Lovudkast, og sagtens ogsaa i Haab om Exekutionen skal bringe dem gunstige Chancer. Der blev kun 19 loyale Deputerede tilbage..

29. Novbr. 1863.

....Alt herovre aander af Krig. I Gaar blev der alene af Godset indkaldt 30 Soldater....

..I det Haab at Herr Greven og Exellencen¹⁾ Intet har derimod at erindre reiser jeg i Eftermiddag til Flensborg for i Morgen at tage Deel i det store Liigfølge, som fra hele Slesvig ledsager vor afdøde Konge fra Glycksborg til Flensborg. Ogsaa et Par Bønder afgaa herfra som Repræsentanter for Godsets Bondestand....

21. Decbr. 1863.

I Dag indløb fra Districtsdeputationen vedlagte Skrivelse, som jeg tillader mig at oversende Deres Højvelbaarenhed. Dersom at det maa være mig tilladt at yttre mig, saa vilde jeg tilraade Herr Greven ganske at afholde Dem fra Valg af en Districtsdeputeret denne Gang. Enten at Hr. Kittel bliver gjenvalgt eller en anden Stortydsker — jeg har hørt en Hr. Funcke nævne, som har et Gods i Tønder Amt — bliver udkaaret, er i Grunden en ganske ligegyldig Ting for de dansksindede Godseiere i Districtet, og overhovedet er den hele Districtsdeputation og ligesaa det hele Godsøvrighedsvæsen en saa forældet Institution, og har saa lidt af Herlighed ved sig, men derimod nok af Byrder og Forpligtelser, at efter min simple Anskuelse var det en Velgjerning for Godseierne naar Regjeringen vilde tage alt paa sig. Man har ogsaa nævnet en Hr. Bachmann til Grøngrift ved Kidding som Kandidat til Posten, men han skal langt fra være af de Rene....

---

¹⁾ Grev Brockenhuus-Schacks Svigerfader, Geheimekonferensraad Fr. Lowzow, der administrerede Gram fra 1857—69.

26. Decbr. 1863.

....Med Hensyn til Udbetalingerne til Hr. Kraus¹⁾ til Kieler Omslag, da antager jeg at der, saafremt at ikke nye Catastrofer indtræder, som f. E. Oprør i Holsten, Prætendentens Udraabelse etc. ikke kan være noget til Hinder for at afsende de 4000 r. herfra med Posten contant til Kiel. Executionen selv, saalænge det blot kan blive ved den, vil ikke medføre nogen Forstyrrelse i Samquemet i Postgangen og i Forretningsforholdene med Holsten, tværtimod vil den efter al Sandsynlighed meget gjerne opretholde de bestaaende Forhold, ligesom da ogsaa alle Embedsmænd blive i Holsten og den hele Forvaltning vil foregaa i Holsten i Landsherrens o: Kongens Navn, altsaa længe som Executionen kan holde Oprøret nede. At betale Renterne til Omslaget med Vexler, er en vidtløftig og bekostelig Omvej, og saafremt Oprør udbryder, meget vanskelig at arrangere. Ønsker deres Høivelbaarenhed imidlertid at have positiv Sikkerhed for at Pengene kommer Hr. Kraus i Hænde, skal jeg gjerne bringe ham samme; jeg skal desforuden betale Penge i Kiel til Omslaget, saasom Brandpenge, Ridderskabspenge etc., og med det samme kunde jeg da i Flensborg conferere med Hr. Struckmann....

---

¹⁾ Advokat i Kiel, Søn af tidl. Politimester i Flensborg Justitsraad, sen. Etatsraad, Konferensraad Johan Georg Kraus; Advokat Kraus udnævntes til Sekretær hos v. Zedlitz, den preussiske Civilkommissær for Slesvig, se videre om ham, i de følgende Breve. — Som Bærere af Slesvig-holstenismen vil man uden Tvivl ved Siden af Kraus kunne stille en lang Række yngre Jurister og Embedsmænd, fortrinsvis Sønner af gamle Embedsmænd i Hertugdømmerne.

....Af Gram og Nybøl Godser skal der udredes 5 Heste til den store Leverance til Armeen. Jeg har naturligvis gjort gjældende, at Bønderne skulle have deres Andel af denne extraordinære Hesteleverance, som intet har at gøre med det ordinaire Rytterhestehold, men rigtignok mene nogle af Beboerne at Godsher skabet ogsaa ene skal udrede disse 5 Heste, medens Flere af dem dog give mig Ret i min Anskuelse. Jeg troer nok at det skal lykkes mig at sætte min Mening igjennem. Ogsaa af Forpagterne har jeg fordret at de skulle udrede den Andeel, som kan falde paa de af dem forpagtede Jorder, og Wieland¹⁾ og Müffelmann²⁾ have ei heller gjort Invendinger....

....Det er ingen god Efterretning, som i Dag er naaet hertil om at Ministeriet har indgivet sin Demission. Hvad er der nu i Veien. Jeg er næsten mere bange for de indre Kriser end for alle Tydskere og Prætendenter. Vor Armee er nu bag Dannevirke og kun nogle Rester af Tropper tilbage i Holsten, men ogsaa disse Rester trækkes ud af Holsten successiv...

31. Decbr. 1863.

....Situationen i Holsten er ikke bleven bedre i de sidste Dage. Derfor gjentages min Begjæring om at blive meddeelt Herr Grevens gunstige Bestemmelse om hvorledes at jeg maa afsende Pengene til Advokat Kraus.... Jeg er villig til selv at bringe Pengene til Kiel .... omend Kiel nu er en af Oprørets værste Røder....

Kiel, 8. Jan. 64.

Eft. Kl. 3.

I Gaar Aftes kom jeg hertil og idag har jeg nu, efter megen Løben frem og tilbage imellem Hr. Kraus'

¹⁾ Møller ved Gram Sloismølle. ²⁾ Forpagter af Gramgaard.

private Bolig udenfor Staden og hans Contoir i Byen — hvor han imidlertid længe ikke var at finde paa nogen af Stederne; (men det forstaar sig: i denne bevægede Tid have alle her, og da navnlig Advocaterne, travlt, vistnok fuldkommen saameget med Politik og Møder og Resolutioner, som med Omslagsforretninger) har jeg da nu bragt Tingene i Orden.... Jeg fandt iøvrigt Advocat Kraus meget forekommende, men forresten fik jeg det Indtryk af ham, at han har identificeret sig temmelig stærkt med Bevægelsen herpaa Stedet og navnlig sluttet sig til Augustenborgeren. Da man siger, at Brevhemmeligheden ikke respecteres meget stærkt i Holsten, skal jeg ikke befatte mig med politisk Nyt herfra ....

Saameget kan jeg dog uden lang Betænkning forsikre, at der ikke er mange Spor synlige her paa Stedet af Landesorgen udvendig, og indvendig vel endnu færre. Derimod er det Synd at sige, at det mangler paa slesvigholstenske Emblemer. Flag, Vaabenskjold, Guirlander over Gader, Grønt over Vinduerne, Cocarder og Sløifebaand varierer imellem hverandre i utrolige Combinationer. Paa Courhotellet, hvor den augustenborgske Prætendent residerer, vaier 2 kolossale sl. holstenske Flag. Jeg har hidtil havt Lov til at gaa omkring uantastet, skjønt man af og til værdiger min florumvundne sorte Hat endel Opmærksomhed, men jeg sætter hverken sl. holstensk eller tysk Cocarde paa, som flere Danske have maattet gjøre under deres Ophold her til Omslaget eller i andre Anliggender ....

Igaar i Flensborg havde jeg det Held at see Kongen og Kronprinsen paa deres Tilbagerejse fra Arméen. Kongen kjørte med sin egen Vogn til Sønder-

borg, hvor Slesvig var gaaet hen for at optage ham. Prindsen fulgte med ham. Grev Ludvig¹⁾ traf jeg ved samme Lejlighed . . . .

12. Jan. 1863 [o: 1864].

. . . . Natten imellem Løverdags og Søndag kom jeg hjem. Jeg fandt i Advocat Kraus vel en forekommende Mand, men tillige en afgjort Slesvig-Holstener og en varm Tilhænger af Augustenborgeren, som unægtelig overraskede mig endeel, da jeg dog havde antaget, at der var gaaet noget af Faderens Loyalitet — den gamle Kraus lever endnu i Kiel — i Arv paa Sønnen. Jeg tog i Kiel ind i »Stadt Kopenhagen«, Værten var en velsindet Mand og hørte til de Gammelloyale Tydskere, som ikke ville skilles fra Danmark, han fortalte mig meget om Forholdene og forsikkrede mig, at der vel var stor Bevægelse i Gemytterne i Holsten, men det var Demokraterne især Advocater og Præster, som ophidsede Befolkningen, og utilfredse Godsejere havde bidraget meget til Mistemningen. Den jævne Mand i Byerne og paa Landet var tilfreds, men kunde ikke komme til Orde og blev underkuet af Skraalerne. Især, sagde han, er det dog Advocaterne, som lede Bevægelsen og harangerer Mængden. Om Kraus ytrede han: »er ist ein schrecklicher Dänenfresser«. Jeg hørte en Yttring af Kraus selv, som bekræfter denne Dom. Der kom en Præst til Kraus medens jeg opholdt mig hos denne, og strax begyndte en politisk Samtale imellem dem, især om Regjeringen i Pløn. Præsten mente, at de 2 tilbageværende Raader—Rumohr²⁾ og Schultze³⁾ —

¹⁾ Greve Ludvig Brockenhuus-Schack, Amtmand i Tønder.

²⁾ Willibald Paul Emil Rumohr. ³⁾ Theodor Schultze.

burde forblive i Embede, men Kraus sagde, at det kunde ikke taales, da de havde aflagt Ed til Christian den 9de. Det er ret betegnende, men det er tillige oprørende at høre, at det er en Forbrydelse, at en Mand har aflagt Ed til sin retmæssige Konge og Herre. Det er skjændigt som Exekutionen udføres. Der gaaes planmæssig frem efter at nedtræde Kongens Autoritet og bane Veien for den augustenborgske Prætendent, som personlig taget skal være en Stymper, og jeg begynder at frygte for at Østerrig og Preussen dog halvt om halvt spiller under Dække med ham. Iøvrigt er der endnu kun lidt Militair i Holsten, og Forbundstropperne kunne intet gjøre os ved Eideren, da de mangle svært Skyts. I det hele taget antager jeg at der ikke kan være Fare for Angreb i de første Uger, og imidlertid ville vi med Guds Hjælp igjen have Tøveir. Der er næppe Tvivl om at Frosten svækker endeel af Dannevirke-Stillingsens Værdi; det er imponerende Værker som man har anlagt, og det ville være i høj Grad sørgeligt om Tydskerne skulle tage dem fra os.

Hvilket Røre og hvilken Vrimmel af Soldater dog i Slesvig, men de stakkels Soldater ligge næsten alle i Halm og komme sjælden af Klæderne. Det er frygtelig drøit i denne Kulde. Min Karl Ludvig har ikke været af sine Klæder siden Juledag, fortalte han mig. Iøvrigt hersker der ikke den bedste Stemning i de slesvigske Batailloner, og det er ogsaa sandt, hvad tyske Blæde have fortalt, at Holstenerne desertere rask væk over Eideren. Misstemningen i flere af de slesvigske Batailloner er endog udartet til Opsætsigheder, Nægtelse af Lydighed osv. Saaledes er endeel Mandskab af 12. Regiment som Strat

sendt til Als paa Skandsearbejde, og den Dag at jeg opholdt mig nogle Timer i Slesvig blev en Soldat fra det 21. Regiment idømt 30 Dages Vand og Brød og 50 Rottingslag, fordi han havde erklæret ikke at ville tjene for Kongen, men ville permitteres ligesom Lauenburgerne blev det. 2 Majorer — Junghaus og Zalchov — have mistet deres Kommandoer og ere kaldte til Kjøbenhavn for at gøre Rede for dem, Junghaus førte 12. Bataillon, som da den marcherede igjennem Flensborg sang »Meerumschlungen«. Bataillonnen bestaar af Sydslesvigere. Junghaus er en tapper Soldat og Sydslesviger af Fødsel. Jeg kjender ham meget nøje, da jeg tjente under ham i 1848 og omgikkedes ham meget. Han mangler dog ganske nationale Interesser og lægger ikke Skjul derpaa, og dertil kommer, at han holder meget af at fraternisere med Tydskere. Zalchov førte nok 13. Bataillon, men ham kjender jeg ikke meget til ....

.... Forinden jeg slutter kan jeg tilføje, at der nu er anmeldt Indquartering her for ca. 90 Mand og 200 Heste til Traindepotet, dog foreløbig kun for 2 Dage. De 5 Heste fra Godserne ere stillede og antagne. De kostede os ca. 205 r. pr. Stk.

13. Jan. 1863.

.... Paa min Rejse til Kiel confererede jeg med Hr. Struckmann. Han er Mægler i Flensborg, en gammel Mand og syntes at være ret velsindet mod os Danske, skjønt han fortalte mig, at Stemningen i Flensborg ikke var saa gunstig for os nu som før paa Grund af de Eiderdanske Forulempelser imød alt hvad der var tydsktalende. Af den afdøde Konge var han ingen videre Beundrer, men han paastod dog, at han var en god loyal Borger ....

5. Febr. 1864. Aften.

.... Den disponible Kassebeholdning vil, naar Fjenden kommer, være anvendt i Hovedsagen til vore store Udskrivninger, som Godskassen maa, da vi bortlicitere Leverancerne hvor vi kunne, gjøre Forskud for, og som til Dato — i Heste, Hø og Halm samt Ægtkørsler — allerede udgjør ca. 1500 r foruden at der daglig indløber nye Requisitioner. Godserne holder allerede nu hver Dag 40 Ægtvogne i Slesvig, foruden alle de Vogne, der gaar frem og tilbage imellem Godset og Arméens Magasiner i Sønderborg og Flensborg ....

.... Det værste er næsten med de korte Tidsfrister. Imorges f. Ex fik jeg Ordre om at Godserne skal levere foruden 40 Vogne i Slesvig strax og senest til den 7. ds. store Qvantiteter af Fourage. Bliver det saaledes ved, saa vil, naar Fjenden kommer, Fouragekammeret være næsten tom ....

6. Febr. 1864.

— Idag Ordre om ny Leverance, 8760 Pund Hø at præstere i Morgen den 7. i Slesvig.

7. Febr. 1864, Aften.

Bladet har vendt sig paa en skrækkelig Maade for os. Det utrolige er sket, at vor Armee uden Kamp har forladt Dannevirke og i dette Øjeblik er paa Als og paa Veien til Frederits. Hvilken Ydmygelse for Nationen, hvilken Jammerlighed efter alt hvad der er blevet gjort for Dannevirke-Stillingen, der blandt andet har kostet os Millioner. Gud bevares, hvilken Sorg, hvilket forfærdeligt Budskab det dog var at modtage ....

.... Man siger, at Postgangen idag er standset fra Haderslev. Maa jeg derfor bede om, at Breve maa

blive adresserede til mig over Ribe og afgives til Hospitalforstander Rosenvinge, til hvem jeg sætter mig i Forbindelse, foreløbig ved Bud . . . .

10. Febr. 1864, over Ribe.

Der er ikke passeret noget her endnu, men Postgangen er afbrudt og mange Embedsmænd syd fra flygtede, dog ikke alle . . . . Jeg tror næppe, at Tydskerne ere længere mod Nord idag end i Linien af Aabenraa og Løgumkloster, men imorgen er det sandsynligt at vi have dem her. Igaar Nat laae her af vore Tropper en ridende Streifpatrouille paa 3 Mand, som gik herfra til Foldingbro.

Vil Herr Greven bede Excellencen om at adressere Breve til mig over Ribe — at afgive til Hospitalforstander Rosenvinge — og da vi nu ere afspærrede fra al ordinair Communication med den øvrige Verden og ganske savne Blade, kan jeg ikke nægte at det vilde [være] velkommen om der fra Giesegaard af og til maatte sendes mig nogle Blade, alt under Adresse til Rosenvinge, til hvem jeg sender Bud af og til . . . .

14. Febr. 1864.

. . . . Alt er godt her endnu. Fjenden er endnu ikke kommen til Gram, men han er i Haderslev, hvor han har afsat Øvrigheden, beslaglagt de offentlige Kasser, og hvor Prætendenten er blevet proclameret . . . .
. . . . Postgangen fra Haderslev er standset ganske, kun over Ribe have vi en Gang imellem Forbindelse med den øvrige Verden. Disse Linier afgaa over Foldingbro. —

Fjenden løsgiver alle Fanger som ere Slesvigere; en Soldat herfra, som blev Fange, er saaledes kommen hjem . . .

17. Febr. 1864.

Endnu idag kan jeg meddele Deres Højvelbaarenhed, at Gram er ubesat af Fjenden, som nok næppe endnu er synderlig længere mod Vest end Skrydstrup — men af hvor lang Varighed vor Fritagelse for hans Besøg vil blive, maa Gud vide.

— Jeg har hørt, at Grev Ludvig har gjort forgjæves Forsøg paa at komme til sit Embede, men igjen maatte tage til Møgeltønder....

.... Den første Requisition fra Tydskerne er nu indløben — 16 Vogne fra Godserne strax i Aabenraa daglig eller: »nachdrücklich militairische Maasregeln«. Tak! Vi forstaar Sproget — og Vognene maa skaffes til Veie ....

24. Febr. 1864.

Til Dato er alt gaaet temmelig rolig af her. Der kommer vel af og til Patrouiller ind paa Godset af fjendtlige Tropper, men de tilføie os ingen videre Overlast, der er værd at tillægge nogen Betydning i Krigstider, og hvad vi til Dato have oplevet hører mere hjemme paa det komiske end paa det alvorlige Gebeet.

Saaledes kom der forleden en Afdeling østerrigsk Kavalleri, efterat have overnattet i Kastrup, til Gram. Den bestod af 36 Mænd, recognoscerede Terrainet heromkring og drog saa videre nord paa. Doktor Reimers¹⁾ var netop i Sygebesøg i Kastrup, da Militairet indtraf, men han blev strax stoppet, og maatte tilbringe Natten i Kastrup indtil at Militairet næste Morgen var draget derfra.

Jeg havde netop afsendt en Estafet til Aabenraa, uden at vide at der var fjendtlige Tropper i Nærhe-

¹⁾ Physicus i Gram.

den. Budet skulde bringe Breve fra mig til Kjørselskommissairen i Aabenraa og til Kittel, som kun angik de 16 Ægtvogne, som vi daglig holde i Aabenraa Vogupark til Fjendens Brug, og Adressen uden paa havde jeg skrevet paa Tydsk med Bemærkning, at Brevet angik »Militairfuhren«.

Men det hjalp altsammen ligemeget; mit Bud blev anholdt, Officeren aabnede Brevene og efterat have kigget i dem, rev han dem itu og sagde til Budet, at nu kunde han ride tilbage med Stumperne. Det var slet ikke pænt gjort, men er iøvrigt mere skikket til at more sig over end til at ærgre sig for. —

Naar jeg undtager Ægtkjørselen har Fjenden hidtil ikke requireret Naturalydelse, men hvor han kommer frem betalt ret ordentlig, ogsaa her ....

2. Marts 1864.

.... De Patrouiller, der jævnlig komme ind paa Godset, have til Dato ikke fortrædiget os. Der var hos mig en Tid nogen Uvished, om jeg turde fortsætte med Skovauktioner efter den fjendtlige Occupation — i Amtet standsede man med alle Skovauktioner — men da jeg saa, at Fjenden ikke gjorde Tegn til at ville gribe ind i det private Forretningsliv, tog jeg atter fat i forrige Uge paa en Auction ....

.... Flere tydske Officerer i Haderslev havde begyndt at tale om at ville holde en stor Jagt i Gram Skove efter Raavildt, og at der skulde sendes Menige herud for at bruges som Klappere. Men Khr. Krogh¹⁾, som havde en af disse Officerer i Quarteer fik ham

---

¹⁾ Kammerherre Caspar Herman Krogh til Taabdrup, Forst- og Jægermester for Hertugdømmet Slesvig 1835—1848, en Broder til General Krogh, Sejrherrn fra Isted.

forestillet, at havde han Lyst til at komme paa Jagt herude, var det bedst at han ene tog til Gram og gik paa Jagt efter et Stykke Vildt. Fyren kom da ogsaa ene, fik den unge Rosendahl¹⁾ med ud, og 3 Gange fik han Skud til Buk — og han var Jæger nok til kun at skyde til Bukke — men feilede, og vore Bukke toge ingen Skade. Han kommer ikke mere.²⁾ Imidlertid var det meget betænksomt gjort af Khr. Krogh, og skjønt jeg aldrig har før sat min Fod indenfor denne Mand's Dør eller før har seet ham, troede jeg at handle rigtig i, da jeg igaar var i Haderslev, at gaae hen og hilse paa ham for at takke ham for den Omsorg og Interesse, som han havde vist for Gram Jagten. Jeg tilføiede, at jeg vilde tillade mig at aflægge Beretning derom til Hr. Greven. — Da Khr. Krogh er meget belagt med Indquartering — deriblandt den preussiske Kronprins — har Rosendahl og jeg talt om det ikke vilde være klogt, at man i Grevens Navn tilbød Khr.'en et Stykke Vildt. Gud fri os for at faae Tydskerne i vore Skove.—

Jeg var i forrige Uge i Aabenraa angaaende vor trykkende Ægtkjørsel, som jeg fik modereret. I Øjeblikket ere vi fritagne for at stille Ægtvogne. Derimod medtages vi nu alvorlig til Leverancer. Jeg afleverede da saaledes i Gaar i Haderslev 20,000Pund Hø, og atter imorgen skal jeg derud med 30,000 Pund Hø. Det er et svært Bryderi og Vrøvleri som disse Leverancer give baade herhjemme med at faae Varerne samlede og med at faae dem afleverede og antagne ved Magasinerne. Paa mine Rejser har jeg talt med

¹⁾ Søn af Skovrider Rosendahl paa Gram.

²⁾ Det var den preuss. Kronprins' Adjudant, Major v. Schweinitz.

Heltzen og Stockfleth¹⁾, begge bade mig hilse Herr Greven, Heltzen var ikke saa forknytt som Stockfleth. Man siger, at Grev Ludvig skal afsættes ....

11. Marts 1864.

.... Jeg vil strax iaften afsende et Par Linier til Dem, Herr Greve, over Ribe endnu. Gud veed hvorlænge at denne Postrute kan holde sig, eftersom Fjenden nu har paalagt Ribe en stor Udskrivning af Naturalier, som næppe meget villig vil komme tilstæde, uden at der kommer Militairbelægning til Byen ....

.... Vore Leverancer vedblive; dog nu er Touren kommen til de Stakkels Jyder. Khr. Stockfleth er afsat. Hans Eftermand er en Tydsker af Navn Kiær, født i Haderslev. Grev Ludvigs Eftermand bliver en Fontenay. Forholdene herovre blive vanskeligere hver Dag. Civilkommissairene have udstedt Forbud mod at bede for Kongen.

Tolderlund²⁾ har lidt grumme meget af Indquartering. Sidst jeg hørte fra ham var Tilstanden lidt bedre, men han var ikke blot udspiist, men næsten udfodret tillige, naar det ikke snart vilde forandre sig, og dertil var han næsten Fange i sin egen Gaard. Han er meget at beklage. Paa Gaardene i Nærheden af Dybbøl skal Tilstanden være endnu værre ....

---

1) Amtmændene i Aabenraa og Haderslev.

2) Grev Brockenhuus-Schack og Baron Rosenorn-Lehn, den senere Udenrigsminister, købte i Forening Aarup ved Aabenraa (Ensted S.). Gaarden bortforpagtedes til Hr. Tolderlund, en Sjællænder; i Aaret før Krigen købte Tolderlund Gaarden; efter Krigen maatte Greven og Baron overtage Gaarden igen.

17. Marts 1864.

Jeg har havt den Ære at modtage Deres Højvelbaarenheds gunstige Brev af 11. dennes om Skatte-spørgsmaalet. Naar De, Herr. Greve, har henviist mig til Amtmanden, saa vil jeg tillade mig at bemærke, at da Khr. Stockfleth alt er afsat, saa kan det næppe være Herr Grevens Hensigt at jeg skal konferere med den tyske Amtmand, men at jeg skal handle efter Konduite. Herredsfogderne i Amtet have endnu faaet Lov til at sidde i deres Embeder, men efterhaanden vil sikkert Touren ogsaa komme til dem. Det er næsten utænkeligt at en tysk Amtmand ret længe vil taale dem. Med Præsterne er der nok efter Sigende nu ogsaa begyndt. Saaledes skal Provst Koefoed-Hansen i Haderslev, en intelligent og dygtig Mand, ogsaa anerkjendt som Præst og i det Hele en Mand af moderate Anskuelser, være afsat ....

.... Amtmand, Baron Wedell i Flensborg staaer nok paa Nippet til selv at ønske sin Afskedigelse. Det skal ikke være til at udholde de Ydmygelser, som han maa døie og den Krænkelser som det danske Sprog og det danske Element tilføies i hans Amt, hvor han maa reise rundt jevnlig med Civilkommisairerne paa Visitatser ....

.... Vi gaar her i megen Bekymring for vor Armées 4. Division (Hegermann-Lindencrone) som skal trænges haardt i det nordlige Jylland af Østerrigerne, der følge dem lige i Hælene og eftersætte dem stærkt. Man vil vide her efter Rygte, at efter en Træfning ved Skanderborg er Divisionen bleven oprevet og skilt ad. Vist er det, at der til Viborg er kommen et Compagni af 1. Regiment, som intet vidste om hvorledes det var gaaet den øvrige Deel af Re-

gimentet. Dette Compagni føres af en bekjendt af mig, Major Siemsen fra Ribe, og han har fra Viborg sendt nogle faae Linier om hans Skiæbne til Ribe. Gud forbyde dog at dette slemme Rygte skulde blive bekræftet ....

.... Og de arme Jyder! Hvor beklager jeg dem ikke. Ved Siden af Jydernes Skjæbne ere vi her paa Gram slupne mægeløs godt. I det hele er det mig næsten en Gaade at vi til Dato ere komne saa let fra Krigen's Onder. — Maatte det blot vedblive. Amtmændene i Ribe, Ringkjøbing, Aarhus, Skanderborg og Veile Amter bleve i forrige Uge tilligemed Byfogderne tilsagte af Wrangel¹⁾ til Møde hos ham, for at ordne Udskrivningerne til Fjenden. Man fortæller, at Fjenden gjør enorme Fordringer i Jylland, men man siger ogsaa, at Jyderne ikke ville efterkomme samme i deres hele Udstrækning, som jeg finder meget sandsynligt. Jeg hører, at f. Ex. Lautrup til Estrup daglig har Ydelser til en Værdi af 5 r. foruden Ægtkjørsler. Dette kan dog bæres ialfald en Tid, naar kun Fjenden ikke ved Siden af vil forlange Heste og Kvæg etc.

Ribe og Varde har været besatte af en lille Styrke, som er gaaet bort igen. Posten gaaer dog nok endnu — engang imellem i al Fald — ned ad Vestkysten over Aalborg antager jeg ....

4. April 1864.

.... Vore Ægtbyrder stige stadig. Nu holde vi 32 Vogne gaaende hver Dag fra Vognparken i Aabenraa, og Prisen paa vore Vogne bliver hver Dag dyrere; især efter at et Par af Vognene har været an-

¹⁾ Preussisk Feltmarskal, havde Overkommandoen paa tysk Side under Krigen.

vendt til Kjørsel ved Dybbøl og udsat for Granat- og Kugleilden, er det vanskelig at faa Bønderne afsted herfra til rimelig Pris. — Foruden disse 32 faste Vogne, have vi liggende paa Als 3 Vogne, som tilbageholdes af vor Armee. Vore Ægtvogne koster os daglig ca. 150 r., som er en meget stor Byrde at bære ret længe. Vi bortlicitere nemlig alle faste Ægtvogne.

Vi have nu havt vor første Indqvartering, nemlig en Commando paa 33 Mand, som kom hertil den 2. April og forlod os igaar efterat have overnattet her. Det var østerrigske Tropper, deels ungarske Husarer og deels bøhmiske og steiermarkske Jægere, ført af en Lieutenant, som laae paa Slottet. Sygehuset blev benyttet til Vagtstue. Man spurgte ivrig ud efter vore Tropper, som nok er i svag Fremrykning nord fra igjen, men vi have naturligviis her aldeles Intet sect af vore Tropper. Herfra gjorde Commandoen en Excurtion til Ribe og straks tilbage. Den visiterede Postcontoiret og bemægtigede sig nogle Breve — jeg tror kun 3 — til mistænkelige Personer i Slesvig, sagde Officeren mig. Et Par Dage tidligere var der i Gramby en mindre Patrouille, som ogsaa der tog endeel Breve, dog ingen til mig, eller fra mig ....

10. April 1864.

.... Netop som jeg havde afsendt mit sidste Brev til Herr Greven af 4. dennes reed en galloneret Husar-officer ind paa Slottet og anmeldte en ny Indqvartering, som da ogsaa fulgte ham lige i Hælene. Der var et Detachement af c. 40 ungarske Husarer og en Infanterideling paa c. 140 Mand af Regimentet Hessen — ialt 180 Mand, som laae her paa Gram fra Middag til næste Morgen Kl. 6, da Detachementet

forlod os for at drage til Ribe, hvor dog Styrken kun forblev nogle Timer, men derpaa drog efter Foldingbroe ad Kolding. Paa Slottet havde vi 5 Officerer og 25 Mand som fik fuld Forplejning. Officererne vare temmelig fordringsfulde, krævede Viin, og om Aftenen Rom og Viin til Punsch. Jeg maatte rykke ud med Varerne, skjøndt kun med Uvillie og med en suur Mine. De forlode os naturligvis uden at betale, men ogsaa uden Tak og uden Farvel, ja toge endog Resterne af en Flaske Rom med. De Menige vare mere nøisomme og opførte sig iøvrigt, paa de uundgaaelige Rapserier nær, ret taalelig, men de ere i høj Grad uforsigtige i Omgang med tændte Cigarer, med Ild og Lys ....

.... Det hører til Dagens Orden at de Danske slæbes bort af Fjenden, oftest om Natten, og Folk føres lige fra Sengen paa en Vogn og saa afsted. Det er det samme enten man er privat Mand eller beklæder en eller anden offentlig Function. De første ere lige-saa stærk udsatte som de sidste, I Hobeviis har man slæbt bort i Sundeved, og ogsaa paa vor Egn gaaer det rask. Kryger blev afhentet for c. 14 Dage siden en Nat og sidder endnu i Kolding. Forleden Nat afhentede man Sognefogden i Rødding og en Fru Wagner paa Rødding Høiskole og førte dem til Kolding. I forgaars tog man d'Hrr. Lautrup til Estrup, Momsen til Skovlyst og flere Jyder, private Folk allesammen, og slæbte dem til Kolding. Ingen er sikker. Der hører blot til at en eller anden af vore Hjemmetydskere gaar hen og bagtaler En, væk er man. Østerrigerne ere lige saa gode i dette Haandværk eller denne Bortslæben som Preusserne. En Mand paa vor Egn have vi, som det antages ingen god Indflydelse udøver hos

Fjenden. Det er Herr Mylord til Røddinggaard. Men denne Bortslæben er saa meget mere uforskyldt af de Danske, som de alle netop forholde dem rolige, passe deres Dont og deres Eiendom, og aldeles ikke giver dem af med Agitation, Spionage eller sligt. Ved den østerrigske Stab i Kolding befinder sig en Baron Løvenstern, som er Tolk og Mellemand i Forhørerne over de Danske. Det er en født Holstener, som taler godt Dansk, men ikke skammer sig ved at slaaes med sine egne Landsmænd.

Forleden erkyndigede sig en fjendtlig Afdeling meget nøie om Deres Navn Herr Greve, om hvor De boede, om De sjelden kom til Gram, om jeg fik Brev fra Dem, og hvad De skrev o. s. v. Jeg gav dem fuldt Oplysning om de første Puncter, men om de sidste sagde jeg blot, at det var vanskeligt for Greven at skrive til mig, da De maatte antage at vi her vare ganske afspærrede fra Postforbindelse, og iøvrigt afholdt Greven sig fra al Politik, ogsaa i Deres Breve. Hvad Indqvarteringen angaar, saa er det forresten ikke saa ganske let en Sag i et saa aldeles tomt Hus som Slottet, pludselig at tage imod en stor Indqvartering paa fuld K^ost. Det gaar ud over de spæde Kalve og Flæsket. Officererne lægger jeg hver Gang ovenpaa i Exellencens Værelser, og de Menige anbringer jeg i de 2 tomme Værelser i Hovedfløien ovenpaa ind til min Lejlighed. Halm paa Gulvet forestiller Sengeklæder. Husarerne ligger i Stalden. En saadan Indqvartering giver bag efter Stof til Smaaanedoter og morsomme Ting. Paa Gramgaard laae c. 50 Mand. Det Første som de gjorde var at stjæle en Ost ud af Ostepressen og — hvad værre var — at dreie Hovedet om paa en Høne, som de strax pillede

Fjerene meget pænt af, og derpaa kom til Frøkenen¹⁾ med den med Anmodning om nu at ville koge den for dem. Men dette var for meget for Frøken Müffelmann. Hønsene er Frøkenens specielle Yndlinge, hendes egne Børn. De skyldte hende næsten deres Tilværelse, i al Fald har hendes kjærlige Haand ledet deres Opdragelse og Udvikling, og saa kommer Fjenden og ofrer en Uskyldigs Liv. Hun blev derfor rasende, tog den plukkede Høne og under kraftige Udtalelser om det nederdrægtige i deres Opførsel kastede hun dem Hønen lige i Ansigtet til stor Moro for Soldaterne, der loe ret hjertelig over denne Tugtelse, og derpaa gik over i Mejeriet og kogte Hønen. Forleden Aften højtideligholdt vi Kongens Fødselsdag ved et lille Gilde hos Schmidts²⁾. Om Dagen vaiede Danebrog fra flere Huse her, dog vilde jeg ikke tage Deel i at flage, hvad ei heller Reimers eller Müffelmann gjorde, skjøndt Lysten ikke manglede, men skulde der komme Ubehageligheder efter for os, vilde man strax bebreide mig det og sige, at jeg var Skyld deri ....

---

1) Alvilda Müffelmann, f. 1810, en Søster til Forfatteren; deres Forældre var Grosserer i København, M. og hans Hustru, født Tutein. Begge har haft Chr. Winther til Lærer, da han var Huslærer i deres Faders Hus i en Række Aar. Digteren forelskede sig snart i den skønne, kloge og musikalsk begavede Alvilda, som han skrev hendes Navn; hun gengældte ikke hans Kærlighed, men ægtede dog heller ikke en anden, han har skrevet mange Breve og Digte til hende, deriblandt »Flyv, Fugl, flyv over Furesøens Vove«. Hun sørgede saa dybt over Danmarks Skæbne i 1864, at hendes Haar blev graat, og hun aabnede aldrig efter den Tid sit Klaver for at spille paa det.

2) Gjæstgiver i Gram.

15. April 1864.

.... Igaar sendte Kommandanten i Haderslev mig ved en Patrouille paa 9 Mand — ungarske Husarer — en Requisition om en ugentlig Leverance af 1 Stk. Vildt fra Gram .... eller ogsaa hver 8. Dag at see et Jagtselskab fra Haderslev selv opsøge Vildtet. Jeg var derfor ej heller i nogen Tvivl om det Svar, som jeg skulde give ....

26. April 1864.

.... Siden den 14. ds. har der ikke været fjendtlig Militair her. Vor trykkende Ægtkjørsel vedvarer. Efter det frygtelig blodige Slag ved Dybbøl og vore store Ofre er Stemningen uhyre nedtrykt herovre. Nu gaaer det løes mod Fredericia og baade igaar og idag lyder Kanontordenen igjen til os. Stakkels Jylland. Der skal være Landsbyer som ere aldeles udspiste, og hvor Beboerne nu lever af Militairet og faa Ration hos dette daglig. Men dog især vore stakkels Tropper. Gud i Himlen hvor maa de dog døie ...

27. April 1864.

.... Igaar blev der os meddeelt fra Ribe, at Post- og Telegrafrouuten ad Vestkysten i Jylland nu var blevet afbrudt paa Grund af Preussernes Frenrykning mod Nord. — Saa maa vi nu benytte Postrouuten over Hamborg og Lybæk. Herr Greven vil dog nok kunne adressere Deres Breve directe til mig, uden at det er nødvendigt at benytte det af mig tidligere nævnte Handelshuus ....

29. April 1864.

.... Vi have det uforandret her. En fjendtlig Styrke paa c. 400 Mand er ude paa Execution i disse Dage i Ribe Amts sydlige Sogne for Restancer til Magazinerne i Kolding. Der var nemlig Sogne som

ikke vilde yde Leverancer til Fjenden og nu faa Lejlighed til at vise deres Mod. I Ribe har man, efterat Stiftamtmanden og Borgmesteren jo for længst ere blevne bortførte, nu taget de constituerede og Fuldmægtige, som ligeledes er førte bort som Arrestanter. Det kan man kalde at gjøre reent Bord for Øvrighed i Ribe. Byen faaer nu at skjøtte sig selv, thi der vil næppe være nye Liebhaveere til Embeder, som Fjenden skjænker saa megen Opmærksomhed ..

.... Der ligger mange af vore Saarede paa Lazaretterne i Sundeved og vi have travlt herovre med at sende dem Gaver. En stor Trøst er det for os, at Fjenden yder vore saarede en god Behandling ....

4. Maj 1864.

Vedlagt tillader jeg mig at forelægge Deres Høivelbaarenhed til behagelig Underskrift en Panteobligation .... Et Par Dage er desværre gaaet tabt for mig derved, at jeg har maattet fra Haderslev forskaaffe stemplet Papir til Obligationen, det vil sige man maa paa Amtstuen erlægge Gebyret for Papiret, men man faaer dog ikke stemplet Papir udleveret, kun en Quittering, tegnet paa et ustemplet Stk. Papir, og paa et saadant Ark Papir skrives derefter Dokumentet; der haves nemlig ikke stemplet Papir i Hertugdømmet Slesvig fortiden, thi efterat Civilkommissairerne¹⁾ have forbudt at bruge Papir, som er stemplet med det kgl. Navnechiffer, er der endnu ikke udkommen noget andet stemplet Papir, og man har derfor indtil dette skeer foreskrevet den ovennævnte Fremgangsmaade....

---

¹⁾ Preusseren v. Zedlitz og Østerrigeren Grev Revertera, der tilsammen ledede den øverste Styrelse.

.... Der hersker stor Stilhed her; vi vide Intet, hører Intet og see Intet. Mod Nord er fuldstændig Spærring indtraadt. I politisk Henseende ere vi derfor langt tilbage i Tidsbegivenhederne. Vi have ingen anden Postforbindelse end 3 Gang ugentlig fra Haderslev¹⁾. Vi leve i Haabet om snart at see en lysere Udsigt for Landet og for os alle aabne sig ....

13. Maj 1864.

.... Der tales saa stærkt om Vaabenstilstand i disse Dage, saa man maatte næsten antage, at denne var forestaaende. Dog endnu i Gaar var den ikke indtraadt i Ribe i al Fald, thi der plyndrede Fjenden ganske ærtig igaar af, hvad han fandt af Værdisager. Stiftamtmand Nielsen er omsider kommen hjem. Han passerede her igjennem i Onsdags. Det skal ikke være sandt, hvad tyske Blade have fortalt at Jyderne have betalt Kontributionen, i al Fald kan dette kun være Tilfældet med enkelte Smaabyer. Derfor foregaaer der netop Plyndring. En stor Del Heste er tagne i Jylland.....

....Efter at have leveret 4 Bukke har jeg standset med Vildtleverancen, og indgivet Ansøgning om Fritagelse, men til Dato ikke modtaget Svar.... For de 4 Bukke har jeg fordret en Betaling af 20 preussiske Dalere, som jeg dog ikke smigrer mig med at erholde.

23. Maj 1864.

....Contante Penge ere sjældne i denne Tid. Der kan let faas 5 p. C. i disse Tider herovre....

....Paa mit Andragende om Fritagelse for at levere flere Dyr, har jeg ikke faaet Svar. En bekjendt af mig fik jeg til at gaa til Commandanten i Haders-

---

¹⁾ tilladt af den preussiske Overpostbestyrelse.

lev, og tale med denne Herre, og Commandanten yttrede, at han fandt det billigt, at vi slap for Leverancen, han vilde indstille det til sine Foresatte, dog fik jeg ikke Svar inden næste Leverancedag — det var i forrige Uge — »saa kunde han ikke fritage mig.« Der kom ikke Svar. Et er hvad de Herrer love, et Andet hvad de holde. Jeg lod imidlertid 8 Dage gaa over uden at levere, saa fik de en Buk igjen i sidste Uge — det er den 5te — men nu vil jeg ogsaa holde op, og see hvad der vil følge paa. Under Vaabenhvilen stoler jeg paa at de ville genere dem lidt ved selv at tage.

Vi ere til Dato slupne forunderlig heldig for Indquartering. Derimod vedbliver vor trykkende Ægtkjørsel, og forgjæves har jeg søgt om Moderation heri. Mærkeligt nok har man endnu ingen Skatter krævet her.

Det overrasker mig at høre at det staar sig saa slet med Hr. Tolderlund. Vistnok har Krigen skadet ham en Deel, dog antog jeg langt fra, at dette Tab var større end nogle 100 Dalere, især da jeg ved at han er blevet fritaget en lang Tid og netop i Saa- og Arbejdstiden, for Ægtkjørsel. Det gjør mig ondt for ham....

4. Juni 1864.

Med den nye tyske Centralkasse i Flensborg har jeg en Sag, som synes efter lang Skriveri at ville føre til Ubehageligheder for mig. Sagen er den: Den nævnte Centralkasse har iblandt mange Oplysninger ogsaa forlangt af mig mine Quittinger for de til den forrige, den loyale Centralkasse i Flensborg, indbetalte Skatter for Finansaaret 1863—64 eller Afskrivter af samme. Nu maa jeg tilstaa, at dette Forlangende

gaar vidt, thi med det tilbagelagte Aar 1863 skulde man dog synes, at de nuværende Magthavere Intet havde at gjøre. Jeg har krympet mig ved at føie Vedkommende i denne Fordring og har foregivet, at jeg havde indsendt disse Quittinger til Godsbestyrrelsen paa Sjælland, saa at de ikke længere vare i min Besiddelse. 2 Gange er jeg sluppen derfra med dette Svar, men i Dag har jeg faaet en streng Tilkjendegivelse om, at saafremt den til mig stillede Fordring ikke er opfyldt inden den 10. dennes, saa vil man andrage hos Civilkommissairerne om Tvangsforholdsregler mod mig af alvorlig Natur. Da der endnu ingen Udsigt er til Forandring i vor ulykkelige Stilling faaer jeg vel bøie mig, og jeg agter derfor ogsaa at indmelde, at jeg har henvendt mig til Godseieren for at erholde Quittingerne tilbage.... Men nu er Sagen den, at jeg dernæst ikke har alle Quittingerne fra 1863, og det er herom, at jeg dog maa henvende mig til Herr Greven.... Jeg savner nemlig behørig Qvittering fra den forrige Centralkasse for.... Skatter fra Januar Quartal 1864 fra Gram og Nybøl Godser.... Dette Beløb er, efter at den lovlige Centralkasse var forsvunden fra Slesvigs Fastland, af mig bleven indbetalt ved Konsul Kalvig i Ribe til Handelshuset Mohr & Kjær i Kiøbenhavn, og af dette Firma igjen til det slesvigske Ministerium for at tilstilles Centralkassen, hvis Opholdssted var mig ubekjendt; Postgangen var usikker den Gang .... men jeg har endnu ikke modtaget Quitting fra Centralkassen .... Indbetalingen er vistnok foregaaet i den første Halvdeel af Marts d. A. Grunden til at jeg sendte Skatterne denne Vei, vil Herr Greven selv kunne tænke Dem. Noget af det haardeste ved en Krig er at betale Skat til Fjenden.

Jeg vilde saa nødig unddrage Kongens Casse disse Skatter — som saa mange andre herovre gjorde. — . . . Men uagtet at jeg den Gang skrev til den kgl. Centralcasse under Ministeriets Adresse om at give Quittering, dateret fra Flensborg og før Fjendens Indrykning, saa hørte jeg dog aldrig noget fra den. Nu sidder jeg i Fittefadet for min Patriotisme og min gode Villie, medens denne simple Quittering vil kunne befrie mig for alle Plager i den Retning. Jeg beder Herr Greven om hurtigst ssee kan at ville — om muligt ved at bede Hr. Finsen¹⁾ reise ind til Kiøbenhavn — forskaffe mig den kongelige Centralkasses Quittering for at de nævnte Skatter ere betalte, men Quittingen maa nødvendigvis være dateret fra Flensborg og have et Datum af 30. eller 31. Januar d. A., nemlig før den 1. Febr.²⁾ — thi jeg frygter ellers for at jeg kommer til at betale Skatterne nok en Gang til de tydske Herrer — Strider maaske denne Quitteringsmaade imod sædvanlig Regnskabsorden, saa haaber jeg dog at der her kan ssee en Undtagelse fra Regelen. Ellers vil jeg kunne vente mig en slem Medfart. . . .

2. Juli 1864.

Atter ruller Krigstordenen hen over os, og Blodet flyder i Strømme. Det er uhyre sørgeligt. Vor Situation er bedrøvelig. Da jeg forudseer, at Deres Højvelbaarenhed kan ønske at høre noget herovre fra, vil jeg

¹⁾ Godsinspektør Finsen paa Giesegaard.

²⁾ Kvitteringen laa hos Mohr & Kjær og var udstedt 6. Febr., paa hvilken Tid Centralkassen endnu var i Virksomhed; ved at forlange ovennævnte Datum synes Raunsoes Hukommelse at have svigtet i Henseende til Begivenhedernes Gang.

forsøge paa om det er muligt at et Brev herfra kan komme Dem ihænde over Lybeck. Over Ribe og ned ad Vestkysten i Jylland er efter Forlydende al Postgang spærret, og Postmesteren i Ribe skal tilmed være afsat, saa ad denne gamle Route kan det ikke nytte at skrive fortiden.

Siden Krigen udbrød igjen have vi været fritagne for Indquartering, men vor Ægtkjørsel er begyndt igjen. Der er al Grund til at troe at 2den Act af Krigen vil blive værre for os end den første, men iøvrigt skal jeg afholde mig ganske fra at omtale Krigsbegivenhederne, ogsaa af den Grund alene at man Intet positivt veed. Vi leve hovedsagentlig af Rygter. Danske Aviser haver jeg ingen af længere, efterat Postgangen over Ribe er afbrudt, i al Fald kun gl. Nummere.... Jeg har havt Fred siden for Centralkassen, men nu har man begyndt at efterstræbe mig fra tysk Side i det tydsksindede Blad, som udkommer i Haderslev, og kalder sig »Nordslesvigsk Tidende«. I dette Smudsblad stod for 8 Dage siden en Artikel, hvori det blandt andet blev sagt om mig at jeg for en Høleverance, som Gram Gods havde præsteret i Begyndelsen af Krigen til tydske Tropper, havde modtaget en Godtgørelse af »24 f. for hvert Lispund Hø, hvoraf jeg kun har betalt Bønderne 16 f. og beholdt de øvrige i min egen Lomme«.

Denne skjændige Beskyldning kunde jeg, uagtet at den var fremsat i et Blad som ingen Danske troer paa, dog ikke undlade at tage Notice af, navnlig da den angik et Pengespørgsmaal og ikke noget politisk Anliggende. Jeg sendte derfor Bladet en Gjendrivelse, hvori jeg erklærede Beskyldningen for fuldkom-

men Usandhed, da hver eneste Skilling, som jeg havde modtaget i Godtgørelse for Høleverancen var kommen Godsets Beboere udelukkende til gode, men Bladet vilde ikke optage mit Forsvar, hvad jo er betegnende nok for den Aand og de Hensigter, der ligge til Grund for slige skammelige Insinuationer. Nu har jeg anlagt Sag imod Redactionen af Bladet, for at tvinge Bladet enten til at opgive Forfatteren eller ogsaa til selv at overtage Ansvar for Artiklen. Det kan jo ikke andet end smerte mig saaledes paa en Gang at see mit Navn beplettet og krænkert, og Herr Greven vil forstaa at en saadan Ærgrelse i Forbindelse med Sorgen over Krigen og dens ulykkelige Gang for os, nedtrykker Stemningen end mere. Jeg har imidlertid haft den Tilfredsstillelse, at Godsets Beboere, der kjende Sagens Sammenhæng og vide at jeg beskyldes ganske uden Grund, ogsaa ere komne i Bevægelse i den Anledning og ere harmfulde over Beskyldningen. Der er fra Godsets Beboeres Side ved nogle af de største og mest ansete Mænd i hver By opsat en udførlig Gjendrivelse og Retfærdiggørelse for mig, som er blevet sendt Smudsbladet til Optagelse, men ogsaa dette har Redactionen nægtet. Man vil mig tillivs, det er klart, og da Sandheden ikke vil yde mine Modstandere fornøden Hjælp, skal Løgnen benyttes.

Det som benyttes af mine Modstandere (skjulte Tydskere) imod mig, men rigtignok aldeles ufor skyldt er følgende Begivenhed:

Der blev i Slutningen af Februar Maaned udskrevet af Gram Gods en Leverance af ca. 50,000 Pd. Hø og Khr. Stockfleth tilføjede i hans Ordre, at han antog at derfor det ydede vilde blive givet

Godtgjørelse. Leverancen skulde præsteres i 2de Portioner, den 1ste og 3die Marts. Nu ere vi her paa Godset blevne enige om at bortlicitere alle vore Krigsydelser saavidt muligt, intet at udføre in natura, men alt for Betaling. Jeg har paataget mig det betydelige Arbejde at opkræve og udbetale alle Udgifter, og Godsets Beboere ere særdeles vel tilfredse hermed, da de derved undgaa at blive tilsagte til Ægtkjørsel osv. og kunne blive hjemme inod at betale deres Bidrag, hvorimod de Beboere, som have Lyst til at kjøre i Ægt, faae Betaling herfor efter Licitationsprisen. Denne Fremgangsmaade convenerer alle, Herskabet, Forpagterne og Eønderne, og Udgifterne kunne ligelig fordeles. Derfor blev denne Høleverance ei heller af mig udskrevet hos Bønderne eller fordeelt paa disse, men jeg afholdt Licitation i Smaapartier over Leverancen, og Godsets Beboere overtog sig samme. Jeg rejste selv begge Dage til Haderslev, paasaae selv Afleveringen, som foregik i god Orden og til fuldkommen Tilfredshed, og jeg erholdt den sidste Dag behørig Qvittering fra Magazinet for Leverancens Aflevering. Den sidste Dag, at jeg i den Anledning opholdt mig i Haderslev, fik jeg imidlertid af en Mand, som jeg aldrig har set før, Agent Gyldenfeldt, som skal være dansk, et Tilbud om at han vilde afkjøbe mig den Godtgjørelse, som Godset kunde vente for Leverancen. Jeg studsede ikke lidt ved at faae et saadant Tilbud, da intet Menneske herovre i Grunden gjorde Regning paa Godtgjørelse — i forrige Krig blev der ogsaa lovet Godtgjørelse, som dog udeblev — men før jeg dog indlod mig paa Noget gik jeg ud til Amthuset for at høre noget nærmere om Sammenhængen. Khr. Stockfleth sagde

mig da, at der vilde komme Godtgjørelse, hvor stor den blev kunde han dog ikke sige, da det godt kunde trække sig noget hen, eftersom først alle Udgivter ved Magazinet Bestyrelse til Sjovere og Daglønnere, Pakhuusleie osv. først skulde fragaa, og man tilmed ikke vidste hvorlænge at Magazinet skulde bestaae, dog tilføiede han: antager jeg næsten at der kan ventes mellem 16 à 17 r. pr. for 1000 Pd. Hø. Da jeg derefter blev budt 16 r. af den nævnte Mand for 1000 Pd. Hø, contant at betale strax, og da dette var meget mere end hvad Leverancen havde kostet Godset, troede jeg ikke at kunne forsvare at afvise Budet; idet jeg altsaa foretrak det visse for det uvisse slog jeg til, og — jeg nægter det ikke — kisteglad kjørte jeg hjem med en Sum af 812 r. 4 Mk. 12 Sk. for Leverancen. Jeg underrettede derpaa strax i et Circulaire Godsets Beboere om hvad jeg havde gjort og hvor stor en Sum at jeg havde modtaget, og jeg tilføiede »at Leverancen ikke blot dækkede sig selv, men at der blev et reent Overskud efter Fradrag af alle Udgivter af ca. 60 r. til Afdrag paa Godsets andre Krigspræstationer«, hvad jeg haabede vilde finde Beboernes Bifald. Dette blev ogsaa Tilfældet. Man var overordentlig tilfreds med Handlen og har siden været det. Men faae Dage efter blev Khr. Stockfleth afsat, og strax standsede Udskrivningerne i Haderslev og Magazinet i Haderslev blev ophævet. Det hed sig nu pludselig, at Udskrivningerne vare urigtige, at Amtmanden havde ladet sig forlede til at foretage Udskrivninger paa Foranledning af en Person, som ikke var competent til at stille Requisitioner til ham osv.: og at der nu skulde udbetales Godtgjørelser. Nogen Tid efter bleve disse ogsaa udbetalte, og der blev tilstaaet for Hø

saavidt jeg veed 20 r. pr. 1000 Pd., altsammen for at smigre Slesvigerne. Jeg havde jo imidlertid alt for en Maaned siden solgt Godsets Godtgjørelse for 16 r. pr. 1000 Pd. Hø, og kunde altsaa ikke fordré mere. Der hviler endnu et vist Slør over disse Udskrivninger, men hvad mig angaar, saa kan man vel kritisere min Handel, og sige at den tilsidst viiste sig at være mindre god, men aabent og ærligt har jeg handlet, og Rede og Rigtighed har jeg aflagt for hver eneste Skilling, som jeg modtog. Derfor er det en fræk Løgn, som man nu efter Forløb af 4 Maaneder rykker frem med imod mig....

16. Juli 1864.

At Tilstanden her omtrent er uforandret siden jeg sidst tillod mig at sende Deres Høivelbaarenhed en Meddelelse, undlader jeg ikke at berette. Vi ere fritagne for Indquartering og for et Par Dage siden bleve vi frigivne for Ægtkjørsel indtil videre, men paa Tirsdag skulle vi levere i Aabenraa 13750 Pd. Halm. Forpagterne faar 2 Mk. 2 Sk. og 2 Mk. 3 Sk. pr. Pd. Smør i denne Tid. Müffelmann har al god Udsigt til en god Høst, og Gud være lovet for at der er denne Udsigt at glæde sig til, thi vor Herre veed at det ellers er sparsomt for os herovre med Glæde. Tilstanden bliver meget trykkende og Stemningen er sunken endnu mere, dog haaber jeg at det nye Ministeriums Dygtighed skal kunne bringe vore fortvivlede Sager nogenlunde i Orden igjen, og foreløbig haaber jeg paa at en Vaabenstilstand bliver afsluttet. Jeg tror at en Vaabenhvile alt er indtraadt. Oberst Kaufmann passerede igjennem Haderslev for nogle Dage siden til Hovedquarteret vistnok angaaende en Standsning af Fjendt-

lighederne. Siden i Mandags har der lydt stærk Kanontorden til os fra Nordsøen. Det er nok ved Sylt og Føhr, at der er bleven kæmpet. Sylt er taget af Østerrigerne efter en Dags tapper Modstand fra Hammers¹⁾ Side fortæller man her, men om Hammer kan bjærge sig, efterat der er kommen tyske Kanonbaade paa Vestkysten kan vistnok være tvivlsom, saafremt Vaabenhvilen ingen Standsning itide bringer tilvele i Operationerne imod ham. Havde vi dog aldrig faaet begyndt paa 2den Akt af Krigen, det har jeg altid levende beklaget, saa havde vi havt Als og undgaaet det ydmygende Tab af denne herlige Ø, ligesom vor Stilling havde været langt bedre ligeoverfor Fjenden. Men ogsaa dette kan Eiderpolitikken og Pressen føre sig tilgode. Gud give at Omslaget i Systemet var skeet tidligere. Stemningen herovre er i det hele taget gunstig for det nye Ministerium. Man har faaet nok af det fortvivlede Eidersystem....

27. Juli 1864.

....Den 23. dennes var jeg indkaldt til et politisk Forhør paa Amthuset i Haderslev. Jeg har optegnet Hovedindholdet af dette Forhør, og giver mig den Ære at oversende Herr Greven en Avskrift.... Foruden 2 Individder her paa Egnen — Brix²⁾ i Gramby — en Tydsker — og Mylord paa Røddinggaard — en Do — som almindelig ansees for Agenter for Tydskerne og, navnlig den sidste, ogsaa udfolder megen Virk-

¹⁾ Kaptajnløjtnant, Krydstoldinspektør O. C. Hammer, der 6./2. 1864 udnævntes til Chef for den paa Fanø oplagte Division af 8 Kanonjoller, og fik til Opgave at hindre en fjendelig Besættelse af Vesterhavsoerne. Et Dampskib, der var bygget for Farvandene om disse Øer, hed ligeledes »Hammer«.

²⁾ Familien stammede fra Angel.

somhed, siger man at der er hemmelige Agenter udsendte for at give Efterretninger. Det er ingen misundelsesværdig Tilstand vi lever under.

For nylig har Smudsbladet atter havt fat paa mig og beskyldt mig for at gaae med en danske Cocarde. Hvilke Taabeligheder dog, og hvilke Løgne. Jeg har ikke baaret Cocarde siden jeg var Soldat, og det er nu 16 Aar siden. . . .

. . . Summarisk Optegnelse af Indholdet af mit Forhør paa Hadersev Amthuus den 23. Juli 1864.

Nærværende Amtmand Kjær og en Amtssekretair som Protocolfører. Protocollen blev ført paa dansk.

1ste Sag. Har De directe eller indirecte bevirket eller foranlediget at nogle Soldaterkoner i Gram Sogn have tilbageleveret de dem fra tysk Side udbetalte Understøttelser, og er det Dem bekjendt om 3 Bønder i Sognet, Rasmus Hansen og Søren Frydendahl i Kastrup samt Søren Sørensen i Tiset have truet Konerne med, at saafremt de ikke afleverede de tyske Understøttelses Penge igjen, vilde den ugentlige Understøttelse, som de modtage fra Sognets Side, op-høre?

Svar: Jeg har ikke foranlediget at nogle af Konerne have tilbagebetalt de nævnte Penge, jeg tvivler ogsaa om at de 3 Mænd have enten truet eller bevirket hos Konerne at Nogle have tilbagebetalt Pengene. Meget mere har jeg, som Formand i den Commission som forestaaer Uddelingen af ugentlige Bidrag til Soldaterkoner — hvilke Bidrag ydes frivillig ved en 4 f. Subskription af Beboerne — foranlediget at der i vort sidste Møde blev vedtaget den Bestemmelse, at Konerne, uanseet om nogle af dem havde troet at burde modtage de tyske Penge, fremde-

les skulde beholde og oppebære den samme Understøttelse af os som før. Naar imidlertid nogle af Korneerne have tilbageleveret disse tydske Penge senere, saa har jeg al Grund til at antage, at dette alene hidrører fra Stemningen i Almindelighed hos den dansk-sindede Befolkning hos os, og at de have maattet føle og erfare at Bønderne i det hele have taget dem det ilde op at de have taget mod disse tydske Penge.

2den Sag. Er det rigtigt at der paa Christian den 9des sidste Fødselsdag har været heist danske Flag paa Gram?

Svar: Ja det er sandt. Vel har jeg ikke selv heist Flaget, men det er rigtigt at andre have gjort det.

Har De anvendt Deres Myndighed som Politimester til at forbyde Flagningen?

Svar: Nej.

Har De senere anmeldt de skyldige til Afstraffelse og hvorfor ikke?

Svar: Nej, det har jeg ikke gjort af den Grund, at jeg ikke ansaa denne Handling som strafskyldig.

Amtmanden bemærkede hertil: Heri har De viist en Forsømmelighed og en Undladelse af deres Pligter, da det stred mod Civilkommissairernes Bekjendtgørelse at heise det danske Flag, efterdi at saadant var indbefattet under Forbudet imod at føre det kongelige Vaaben, Navnechiffer, Insignier eller nogen-somhelst kgl. Betegnelse. Jeg gjør Indsigelse herimod, ytrer, at det danske Flag ikke er nævnt i hiint Forbud, at det paa den Tid — 8. April — saavidt mig bekjendt — ikke blev anset strafskyldig at heise Flaget, at Flagning var almindelig hos begge Partier, men at jeg vel senere har erfaret, at man fortolker hiint

Forbud saaledes, at Heisning af det danske Flag ikke maa tilståedes. Herom udspandt der sig en længere Discussion, Amtmanden henter og forelæser mig det paagjældende Forordningsblad, hvor Forbudet skal findes, men da Flaget ikke nævnes deri, vedbliver jeg min Formening, medens han med tilsyneladende Sikkerhed vil gjøre gjældende, at det i al Fald underforstaas deri. Paa denne Sag syntes Amtmanden i det Hele at lægge en Deel Vægt.

3die Sag: Er det Dem bekendt, at der den 9. og 16. i denne Maaned er blevet heist Dannebrogflag paa nogle nye opførte Bygninger i Brendstrup?

Svar: Nei, hverken har jeg seet dette eller senere hørt noget derom.

4de Sag: Er De Skoleinspecteur paa Godserne og er det Dem bekjendt, at en Skolelærer i Gramby ved Navn Holm lærer Børnene danske Krigsange!

Svar: Jeg har Intet med Undervisningen i Skolerne at gøre og veed Intet om denne Sag.

Jeg modtog nu i Almindelighed i en mild og human Form af Amtmanden en Meddelelse om, at det i Beboernes Interesse og for min egen Stilling!!! vilde være ønskeligt, at slige Demonstrationer i Fremtiden blev forebygget, og tilsidst skulde han endnu, yttrede han, gjøre mig bekjendt med Indholdet af en Skrivelse fra Commandanten i Haderslev, der gik ud paa, at Commandanten — thi fra ham er det, at Anmeldelsen om disse Sager var gjort til Amtshuset og til ham er det, at vore Hjemmetyskere og de hemmelige Spioner aflægge deres Rapporter — idet han til Amthuset anmeldte disse Sager for retslig at forfølges, tillige maatte bede mig og andre ved-

kommende betydet, at i Gjentagelsestilfælde vilde Militair blive beordret til Gram og skrøde ind efter Krigsretslovens Bestemmelser i al deres Strenghed imod os.

Jeg tillod mig hertil at bemærke, at det ikke var bleven mig meddeelt, at jeg stod under Ccmmandan-ten i Haderslev, men vel under Amthuset og Civil-commissairene. Hermed var Forhøret til Ende. Protocol- len blev oplæst for mig. Jeg bukkede formelt og gik min Vej, hvad der videre vil skee, er mig ubekjendt.

31. Juli 1864.

Afvigte 28. i dennes mødte jeg paa Raadhuset i Haderslev, hvor den af mig imod Redactøren af Nord-slesvigske Tidende anlagte Injuriesag kom til For-handling. Der var ikke Tanke af, at han gjorde For-søg paa at bevise sine skjændige Beskyldninger imod mig, med hvilke det ikke havde været hans Hensigt — yttrede han — at fornærme en Mand, som han aldrig før havde set. Det var kjendeligt nok straks, at han gjerne vilde have Sagen afgjort ved et Forlig, og Borgmesteren anstrengte sig meget for at tilveie-bringe et saadant. Jeg yttrede dertil, at det var min oprindelige Hensigt at forfølge Sagen, om fornødent, for Overretten, men da jeg ingen personlig Hævn søgte over Redacteuren, uagtet at denne i den senere Tid ogsaa jævnlig havde gjort mig til Gjenstand for andre Angreb i sit Blad, skulde jeg dog ikke være uvillig til at gaa ind paa en mindelig Afgjørelse, naar jeg vel at mærke fik en fuldstændig Æresoprejs-ning. Efter megen Parlateren fra Borgmesterens Side — thi hverken Redacteuren eller jeg værdigede hinanden et Ord, men skjelede kun til hinanden og

holdt os i stor Afstand fra hinanden — om Formen for denne Æresoprejsning, og efter at han havde gjort et Udkast dertil, som jeg kasserede, bad han mig om selv at formulere Declarationen; dette gjorde jeg, og Redacturen gik ind derpaa, og maatte derefter til Protocollen undertegne en Erklæring, saalydende:

»Jeg undertegnede Dr. med. Janssen tilbagekalder hermed paa vedkommende Indsenders Vegne i min Egenskab som ansvarlig Redacteur og Udgiiver af »Nordslesvigsk Tidende« den i sammes Nr. 37 af 25. Juni 1864 indeholdte ærekrænkende Beskyldning imod Godsinspecteur Raunsøe saalydende: »Han fik dengang for hvert Lispund Hø udbetalt 24 f, hvoraf han blot betalte Bønderne 16 f og beholdt de øvrige i sin egen Lomme«, som aldeles ugrundet, saa at den ikke kan komme ham til Skade paa Ære, gode Navn og Rygte og gjør Godsinspecteur Raunsøe Undskyldning herfor samt erklærer mig villig til at betale Sagens Omkostninger.«

Paa Betingelse, at denne Erklæring blev optaget ordret i Bladet inden 8 Dage, erklærede jeg mig villig til at lade Sagen falde. Jeg besluttede mig navnlig dertil af den Grund, at det var bedst at faae Sagen afgjort, medens den endnu er i frisk Minde hos Publicum, og muligt, at Sagen ogsaa ved at forfølges videre ad Rettens Vei kunde i disse Tider slæbe sig længe hen og være udsat for mange Vanskeligheder. Udfaldet anseer jeg tilfredsstillende for mig, og det har da ogsaa vakt almindelig Glæde her paa Eggen . . . .

. . . .Et mere storsnudet og utaaaleligt Menneske end denne Dr. Janssen kan ikke saa let tilveiebringes. Selv hans eget Parti taler ilde om ham. Han er

en af de værste Wühlere og Slesvigholstener af det reneste Vand, som vi havde herovre, men stammer iøvrigt desværre af god dansk Familie, han er nemlig kjødelig Søstersøn af Mægler Hoskjær¹⁾.....

5. Septbr. 1864.

.... Der har nemlig nu i flere Dage i Rad funden en formelig Oversvømmelse af Gensdarmer Sted baade her paa Gram og paa Godset, ledsaget af Husundersøgelser og Arrestationer. Man begyndte med at anholde to Studenter — Bennedsen fra Gramby og Nielsen fra Skjoldager — som efter endt Ferie vilde rejse til Kjøbenhavn .... De blev anholdte paa Vejen og .... førtes til Arresten i Rødning .... I 12 Timer sad de unge Mennesker i simple Tyvehuller, forinden de bleve afhørte; man søgte efter Petitioner og Proclamationer, man fandt intet, og saa løslod man dem .... Dagen efter blev den unge Wielandt, som er hjemme paa en kort Ferie, afhentet af en Fødgensdarm og tilfods transporteret til Rødning. Han blev forhørt om de samme Materier og om en Holger Danske Forening, som spøger i Slesvigholstenernes Hoveder, men som vi her intet kjende til. Da han ei heller vidste noget, blev han hjemsendt. Dagen i Forvejen havde 3 Gensdarmer affordret ham hans Hue med en dansk Cocarde paa, men den blev ham tilbageleveret i Forhøret med Cokarden paa. Han bærer nemlig Underlægeuniform. Den 3die Dag derefter antog disse Inquisitioner en mere omfattende Charakter. Gensdarmer kom hertil fra alle Sider. Ogsaa Herredsfogden kom herover, og Aftenen forud var en Lieutenant i Gensdarmeriet indtruffen hertil.

---

¹⁾ Mægler i København.

I Følge med ham var min personlige Contrapart, Doktor Janssen, Redakteuren af det famøse Blad »Nordslesvigsk Tidende«. Det var tydeligt, at noget alvorligt skulde foregaa. Først gik det ud over Skolelæreren i Gramby. Hans Skole blev gennemrodet, selv blev han ført til Gram i Forhør, ligeledes blev en i Angel tidligere ansat, men nu afsat loyal Skolelærer, som opholder sig i Tiset, hentet af Gensdarmer og bragt til Gram, og begge disse Lærere førtes derefter i Arrest til Rødding. Saa kom Touren til vor Capellan, Pastor Rasmussen. Hans Værelse, Bøger, Papire, Seng og Garderobe, blev gjennemsøgt og derpaa blev han selv afhentet og ført til Arresten i Haderslev. Her blev han dog ikke forhørt, men førtes derpaa til Arresten i Rødding, hvor han hensad til i Dag, da han løslodes og hjemkom. Men i Løbet af Gaarsdagen havde Gensdarmerne arresteret flere Skolelærere her i Egnen, og selv ved Natten har man bortført den gamle Sørensen i Foel, og transporteret ham og de andre til Haderslev. Det er en formelig Razzia efter Skolelærere som foretages her i Egnen. Saavidt jeg veed, har man dog saagodtsom intet faaet at vide om det som man gaaer paa Jagt efter — Doktor Janssens Vejledning uagtet. Selv er jeg til Dato sluppen med at Lieutnanten forleden indfandt sig hos mig og affordrede mig en Forklaring om Petitioner og Proclamationer, som han vidste blev omsendt her, og hvormed jeg som Politimester efter hans Formeening maatte kunne give ham Oplysning. Men jeg vidste aldeles intet herom, og han forlod mig efter en temmelig nærgaaende Examination, med uforrettet Sag. Hvorlænge at jeg slipper dermed maa Gud vide. Jeg er

forberedt paa alt. Ingen er længere sikker herovre. Vor Stilling bliver mere og mere trist, men vort Mod er langt fra knækket. Noget af det bittreste ved det hele er at denne Doktor Janssen, der er en fanatiseret Dänenfresser, saaledes drage omkring med Gensdarmeriet og overvære Forhører og Huusinquisitioner over brave, ærlige og troe danske Mænd, og som ikke undseer sig ved saaledes ret at bære til Skue den Frækhed og Uforskammedhed, som er hans Særkjende. Men det Gode have dog ogsaa disse Historier, at de vise Verden, hvilken Terrorisme at den dansksindede Befolkning befinder sig under i Slesvig. Og hvem er vel den Gensdarmeriofficer, som er saa ivrig i at forfølge os, en Johannsen — en Broder til den slesvigske Minister¹). Jeg behøver ikke at sige Dem Herre Greve, hvilke Betragtninger og hvilke Stemninger som hjemsøge os, naar vi ser dette værdige Kløverblad — Janssen, Krogh² og Johannsen — skalte og valte med os som vare vi Tyve og Røvere. — Under disse mindre lyse Forhold kan det i Grunden ikke overraske, at de af Grams Beboere, som kunne rive sig løs herfra, drage bort..... Der var forleden en preussisk Stabsofficer, som gik omkring her paa Slotspladsen og ved Aaen og gjorde Optegnelser. .

31. Decbr. 1864.

....Herovre er Tilstanden i næsten alle Retninger bedrøvelig. Bekymringer i rigeligt Maal ledsaget af Ærgrelser over vore politiske Forhold og megen

¹) Chr. G. V. Johannsen, Minister for Slesvig 24./1.—18./11. 1864. Brødrene var Søner af Fr. H. Chr. J., Amtmand i Haderslev 1818—1851.

²) Fr. J. Th. Albrecht v. Krogh, ansat som Herredsfoged i Rødning 1864, en Brodersøn af General v. Krogh.

Sygdom og Elendighed hjemsøger os. Det er bleven forbudt Dr. Kietz, trods Fredstractatens Bestemmelser, at nedsætte sig som Læge her. Forgjæves har han henvendt sig personlig til v. Zedlitz om Tilladelse til at blive, har faaet et bestemt Afslag og rejser nu tilbage til Kiøbenhavn.... Hvor ville Tydskerne hovere over at kunne saaledes lukke Døren for danske Folk og forbyde en dansk Læge at nedsætte sig, og hvor ærgerligt for os nu at kunne vente en tysk Læge hertil. Men med Herr. Grevens Tilladelse lukker jeg Døren i Boligen til for enhver Tydsker, saalænge jeg ikke maa bøie mig for et Magtsprog.....

13. Jan. 1865.

I Dag er jeg retourneret fra Kieler Omslag... Senator Jenisch¹⁾.... talte om den ulykkelige Krig, omtalte Kongen med Roes og røbede ogsaa en venlig Stemning for Danmark, hvis finansielle Stilling han sagde slet ikke var daarlig endnu, ja han fremhævede endog de danske Obligationer som et godt Papier. Igjennem hans forskellige Ytringer troede jeg at kunne skimte, at han ikke antager den nuværende Ordning for den endelige, men at en Personalunion endnu vel var tænkelig, naar Partilidenskaberne havde lagt sig i Kongeriget.

I den gamle 83 aarige Conferentsraad Kraus traf jeg en smuk Olding, endnu livlig og rask .... Jeg sad hos ham en heel Time .... Krigen kom under dene Passiar flere Gange paa Bane, og han dreiede da gjerne bort fra dette Thema med en svag Rysten paa Hovedet og med en Beklagelse af at Tingene

¹⁾ Bankier i Hamborg.

ikke kunde gaa som i ældre Tider, skjøndt han langt fra syntes at billige alt hvad Tydskerne har gjort imod os. Men Sønnen undgik han ganske at berøre ....

.... Stemningen i Kiel var iaar meget forandret. Ifjor var alt Jubel og Glæde over Hertugen, iaar tog saa godt som ingen Notice af ham, ja Stemningen var efter alt hvad man hørte, endog imod ham nu. Det er kjendeligt nok at hans Rolle snart er udspillet, saafremt ingen ny og uventet gunstig Conjunktur indtræder for ham. Preusserne tage Luven fra ham, og man sporer tydeligt, hvorledes at den Anskuelse mere og mere slaar Rod, at det er bedre at holde med Preusserne end med Hertugen.

For en dansk Mand var det trykkende at opholde sig i Kiel, omgivet af lutter Tydskere og preussiske Soldater. — Jeg sagde Byen Farvel uden mindste Sorg ....

5. Febr. 1865.

.... Det vilde glæde mig i høj Grad dersom at det maatte lykkes Herr Greven at bringe det dertil, at vi kunne faa Lov til at faae en dansk Læge hertil, men jeg frygter for at Ministeriet intet formaar at udrette eller sætte igjennem ligeoverfor de nuværende Herskere herovre i dette Anliggende. Vore Magthavere have taget denne Sag alvorlig, først forbød man Doktor Kietz at practisere her, saa, efter at han forgjæves personlig havde henvendt sig til v. Zedlitz, kom der Ordre til Dr. Reimers om at indberette om K. havde holdt sig Forbudet efterrettelig og var reist, og endelig fik Reimers Tillhold om at paasee, at ingen Læge nedsætter sig her, inden han foreviser Civilkommissairernes Tilladelse .... Imid-

lertid har der meldt sig en anden Liebhaber til Boligen (Lægeboligen) nemlig Cancelliraad Friderichsen.¹⁾ Jeg blev meget overrasket ved igaar at faae Brev fra ham derom. Han og Kone ere begge kjede af at ligge andre til Byrde og ønske gjerne atter at begynde med selv at føre Huusholdning. De længes efter Slesvig, og have valgt Gram til Deres Opholdssted, at sige naar de kunne leie Bolig hos Deres Høivelbaarenhed. Sagen er nok den, at Friderichsen ikke for det første kan vente Embede i Kongeriget, hvilket Heltzen har sagt ham ligefrem. Jeg tænker mig at det hos en Mand som Heltzen²⁾ just ei heller er til Gavn for Fr. at han har en god Portion af dansk-national-liberal Skandinavisme, som for en Del bidrager til, at hans virkelige Dygtighed ikke anerkjendes tilfulde. Han skal ogsaa søge Tjenesten paa Vallø, men uden Haab .... Jeg kan imidlertid ikke ret forstaa at Fr. vil for Alvor indlade sig paa at flytte herover med sin store Familie. Han har i Pension 1533 r, som endda er ret anstændig for en saa ung Embedsmand ....

....Efter at det var glippet med Doctor Kietz, gjorde jeg et Forsøg paa at faae en Bekjendt af mig, Doctor Dircks, en loyal Mand, født i Tønder, Candidat fra Kiel og afsat som Physicus i Tønning, til at gaae til Gram. Han var i Besiddelse af alle Qualificationer, som Tydskerne fordre, men han har Haab om at kunne slaae sig igjennem i København....

---

1) Indtil 1864 Herredsfoged i Hvidding og Nørre Rangstrup Herreder.

2) E. S. E. Heltzen, Justitsminister fra 11./7. 1864—30./3. 1865, tidl. Amtmand i Aabenraa.

12. Marts 1865.

....Fra Doctor Dircks har jeg ikke hørt senere. Der hersker en vis Stilhed herovre, men som muligvis ikke bliver langvarig, saafremt at der er noget sandt i Bladenes Tale om at Nordslesvig skal tilbage til Danmark, thi saa ville Gemytterne paa begge Sider let komme i Bevægelse. Stemningen er ret god....

1. April 1865.

....Jeg har atter bombarderet Dircks, men mangler Svar fra ham. Imidlertid har der i »Norddeutsche Zeitung« staaet en Annonce fra »mehrere Grammer« med Opfordring til en tydsk Læge at ned-sætte sig paa Gram. Det skal være Mylord b. Fl. som har indsendt dette Stykke. Der har ogsaa strax anmeldt sig til Apotheker Thisted¹⁾ en tydsk Læge, Dr. Boyens fra Glycksborg, men jeg tænker dog nok at vi foreløbig kyse ham bort. Jeg tror at det vilde hjælpe, naar Hr. Greven havde Lejlighed til at bestyrke Dircks i at gaae til Gram og naar at han kunde faa Bolig til moderat Priis foreløbig ....²⁾

[April 1865].

....Kongens Fødselsdag er ikke bleven glemt i Slesvig. Man har saavel i Kjøbstæderne som paa Landet været samlet og drukket paa hans Vel, og der brændte Bauner og Baal om Aftenen paa mangfoldige Steder. I Haderslev skal der have været noget Mudder, men noget bestemt veed jeg ikke. Og-saa her paa Gram var en lille Kreds tilstæde hos Schmidts om Aftenen. Jeg holdt mig borte for at

---

¹⁾ Apoteker i Gram.

²⁾ Dr. Dirks flyttede kort efter til Gram, og blev der til sin Dod.

have Ryggen fri, skjøndt Lysten til at deltage ikke manglede, men det vilde strax være bleven noteret og indberettet af Gensdarmene om jeg havde taget Deel. Paa Kirkebjergs Høie tændte en Deel Ungdom et Baal og raabte Hurra for Chr. d. 9de, men saa kom Gensdarmen, trak sin Revolver, truede med at skyde og anholdt en af Deltagerne, medens alle andre undløb. Det er ærgerligt nok at skulle daglig have disse Gensdarmere at see paa her i Fremtiden.

8. Juni 1865.

...I Mandags havde jeg den Glæde ved en Deputation af Bønder at modtage en Gave fra Godsets Beboere, bestaaende af værdifulde Sølv-Gjenstande. Denne Anerkjendelse fremkommer nærmest som Følge af mit Besvær under Krigen, og vel ogsaa som en Paaskjønnelse af 15 Aars Samvirken i Godsernes communale og officielle Anliggender. Nogen politisk Betydning har Gaven egentlig ikke, men nægte vil jeg ikke, at dette Træk af Beboerne vidner om Samstemning med dem ogsaa i denne Retning, og er jo forsaavidt ogsaa en Opmuntring for mig til at holde ud her .... Og det er ganske vist, at har jeg end ofte havt og vil ofte faae Kamp og Strid, i oeconomicke Spørgsmaal især, med Bønderne enkeltviis og samlede, saa har der dog under Krigen hersket et rigtigt fast Sammenhold imellem dem og mig ligeoverfor Tydskernes Fordringer, og Deres Navn Herr Greve og Deres danske Sindelag har bidraget overordentlig meget dertil ....

14. Januar 1866.

Igaar vendte jeg tilbage fra Kieler Omslag .... Jeg traf iaar ikke Hr. Jenisch .... derimod Confe-

rentsraad Kraus .... der yttrede sin Utilfredshed med den nuværende Tilstand, som han erklærede var langt fra at stemme med hans Ønsker. Han er vistnok endeel hertugelig sindet, har dog bevaret flere Sympathier for Danmark, og han ytrede at Nord-slesvig dog vistnok tilsidst faldt tilbage til Danmark. Jeg spurgte til Sønnen. Den Gamle rystede lidt paa Hovedet. Ja, sagde han, om Sønnen: Han er nu Regjeringsraad her i Kiel, var gjerne bleven i Flensborg som Amtmand, men han kunde ikke samstemme med von Zedlitz. Jeg tænkte paa den Tid, da det gjaldt om at forjage danske Embedsmænd; da var de 2 Herrer enige, og da var Kraus en af de værste imod os.

Paa min Rejse har jeg gjort mange interessante Iagttagelser om Stemningen, jeg har talt med Folk af alle Leire og jeg har faaet et udvidet Indblik i de forskjellige Partiernes Forhold. Jeg har været i Flensborg og i Slesvig. I Flensborg var jeg sammen med en talrig Kreds af danske Mænd, hvor det gjensidige Fælledehaab var Themaet — et Haab som stadig vedligeholdes —; i Slesvig var alt preussisk — paa Overfladen — og antidansk. Manteuffel¹⁾ gav den Aften et stort Bal, som nok i Særdeleshed var arrangeret for at vinde det augustenburgske Parti; thi hans Indbydelse vare meget udstrakte og naaede ned lige til Mellemklasserne. Han exellerer i Festiviteter, er meget rundhaandet med Indbydelse til Højre og Venstre, og det gaaer flot til hos ham. I Kiel var Stemningen decideret antipreussisk,

---

¹⁾ General v. Manteuffel, udnævnt i Juni 1865 til Chef for de preussiske Tropper i Hertugdømmerne, i Septbr. s. A. til Statholder ell. Guvernør for Slesvig.

enten hertugelig eller ogsaa dansk, men den hertugelige Fraction, som har sin Støtte i Advocater, Journalister, Literater og det doctrinaire akademiske Parti, var den aldeles overveiende. Større Besiddere, større Forretningsmænd og besindige Folk derimod, ere dansksindede og ønske at komme tilbage til Danmark igjen. I Hamborg taler man meget om at Preussen ogsaa vil annectere Hamborg, men denne Tanke er langtfra populair. En Dame sagde mig ved Middagsbordet: *Zehnmal lieber dänisch als preussisch.*

Noget af det bedste, som mødte mig, var imidlertid en Samtale med Amtmand Kier. Jeg kjørte i Coupee sammen med ham fra Altona til Neumünster. Han kom fra Berlin, havde gjort sin allerunderdanigste Opvartning hos Hs. pr. Maiestæt, som nu har ansat ham fast som Amtmand, og havde havt en lang Samtale med Bismarck. Oplivet af Naadens Sol var den ellers tause og tørre Amtmand overordentlig meddelsom og livlig. Bismarck havde indviet ham i sin hele Operationsplan, som ikke længere var nogen Hemmelighed, og Amtmanden var aldeles optaget deraf. Preussens Maal er Hertugdømmernes Annexion heel og holden, ingen Afstaaelse af Nordslesvig, men forresten lempet efter Befolkningens Nationalitet og Særegenheder? Annexionen vil først blive forsøgt i det Gode, men ellers gennemført med Magt. Provisoriet skal bane Veien og vedblive indtil Østerrig er træt. Preussen vil ikke vide af nogen Hertug. Det er den bedste Løsning, mente Amtmanden. Jeg taug og tænkte ved mig selv, at den Dag vel kan komme, da Preussens Overmod bliver stækket. Hvor meget jeg end har

hørt paa min Rejse af Tydsk, af Preussisk og af Hertugeligt, saa har jeg dog ikke hjembragt den mindste Svækkelse af mit stadige Haab om, at der nok en Gang, men ikke strax, vil komme bedre Tider for det danske Parti i Slesvig. Derfor Udholdenhed fremdeles ....

17. April 1866.

.... Christian d. 9des Fødselsdag den 8. ds. gik ikke ganske ubemærket hen iaar her til Ærgrelse for Gensdarmene. Natten forud var der plantet en Dannebrogsfane ved Gartnerboligen ligeoverfor Apotheket, som vaiede til op paa Formiddagen da Gensdarmene borttog den. Der var desuden anbragt ganske smaa Faner af Convolut-Størrelser paa flere Steder, saasom paa Haveporten, Lorentzens og Wielandts Dørre og paa begge Lygtestænger ved Slottet, men ogsaa disse smaa Faner vare Gensdarmene en Torn i Øjet og bleve borttagne af dem, dog rørte de ikke ved Slottets Lygtestænger, men jeg lod selv de 2 Faner, som var anbragte sammesteds, tage bort, for ikke at give det Udseende af at jeg var meddelagtig i disse smaa Demonstrationer. Hvem der forresten har været Mester for disse temmelig uskyldige Spilopper, er endnu en Hemmelighed ....

Kiel 12. Jan. 1867.

.... Det forekommer mig at Stemningen ogsaa her er nedtrykt og at en vis Misstemning giver sig til kjende over det Hele ....

.... Det synes ikke at ret mange her troe paa Afstemningen, men jeg vil dog ikke opgive Haabet endnu. Tænkeligt var det dog, at da man endnu ikke har foretaget den høitidelige Indlemmelse af

Hertugdømmerne, kunde Afstemningen dog maaske finde Sted omtrent samtidig. Den er mulig nærmere end vi selv aner det ....

P. S.

Jeg takker for Herr Grevens gunstige Brev; jeg takker Dem og Fru Grevinden for al Deres hjertelige Deltagelse for os. Det gjør godt at modtage Vidnesbyrd herom, thi nægtes kan det ikke at ingen-sinde har Stemningen været saa nedtrykt hos os som nu. Men jeg kan virkelig ikke i samme Grad dele denne Misstemning. Vel er Sessionen et skrækkeligt Onde, vel skulle vi nu vælge til det nordtyske Parlament, men ikke desto mindre bæres det mig for, som at vi med stærke Skridt ile hen imod Befrielsestimen.

18. Febr. 1867.

.... Tolderlund har ikke vist nogen Uvillighed til at sælge Aarup, naar nogen virkelig contant Liebhaber har vist sig, men Ulykken er at en saadan Liebhaber er udebleven. Gaarden er for over et Aar siden blevet opgivet til en af de første Gods- eller Ejendoms-Mæglere, Boyer i Vejle, som har gode Forbindelser i Hertugdømmerne og som hvert Aar f. Eks. kommer til Kieler Omflag paa Handelens Vegne, men hidtil forgjæves. For at alle Fordringer kunde blive dækkede og T. erholde et lille Overskud, maa han imidlertid have Gaarden højt betalt og have en stor Udbetaling. Men som de politiske Forhold i Øjeblikket stiller sig, er der ingen Udsigt til at dette kan opnaas. Der er ingen Sandsynlighed for at nogen Tydsker med Kapital vil købe en Ejendom saa højt imod Nord, at det kan befrygtes at Ejendommen vil komme til at ligge nord for den

eventuelle Landegrænse, thi Tydskerne frygte stadig for Afstemningen, der vel er blevet udsat tilsyneladende, men ingenlunde at ansee som endelig opgivet. Og denne Frygt for Afstemningen er naturligviis ikke blevet mindre hos Tydskerne, efterat Valgene i disse Dage have givet et for de Danske saa ualmindeligt glædeligt Resultat, at det med Føje kunde siges, at en Afstemning næsten er unødvendig, efter at det nu er bleven godtgjort paa en eclatant Maade, at de Danske endnu have Overvægten i mindst det halve Slesvig indtil syd for Flensborg ....

.... Vor Glæde over Krygers og Ahlmanns Valg er umaadelig. Amtmand Kier gjorde da, som jeg nok forudsaa, en storartet Fiasco, trods alle hos ham anvendte Midler af baade Trudsler og Bestikkelser, men intet Sted har han hidtil, saa vidt jeg har seet, lidt et større Nederlag end her paa Gram, hvor han kun fik 1 Stemme, naar Kryger fik 37.

Om Eden er der endnu Intet kommet. Præsterne lode dem afvise af Scheel-Plessen¹⁾ med den Besked at de skulle rejse hjem. Man er ikke fornøjet med Provst Blædels²⁾ Optræden i dette Spørgsmaal. Nu er en ny Deputation paa Vejen til Berlin, valgt af Folkets Midte, for at forlange Svar paa de 47's Adresse om Afstemningen, for at protestere mod al Eds Aflæggelse overhovedet baade af Præster, Lærere og af det værnepligtige Mandskab osv. Det er der mere Klem i. Rafn deducerer fra Morgen til Aften til alle Sider, at man godt kan aflægge Eden, saa Herr Greven kommer ikke for Grams

---

¹⁾ Baron C. Scheel-Plessen, preuss. Overpræsident i Provinsen Slesvig-Holsten.

²⁾ Provst over Tørninglen, Præst i Nustrup.

Sogns Vedkommende i Fare for at kalde en Præst, men anderledes tegner det i Foel, Pastor Andkjær er en bestemt Charakter, og jeg tvivler meget om, at han vil aflægge Eden. Skulde Eden virkelig med uafviselig Nødvendighed blive fordret af ham, saa vil, især naar de fleste andre Præster ville aflægge Eden, han naturligviis faae sin Afsked strax. Men kunde Præsterne blive enige om at sige Nei, da tvivler jeg meget om, at Regjeringen vil lade dem faae deres Afsked, da den ikke kan besætte ca. 40 Embeder med Præster, som kunne Dansk, fordi de ikke haves til Raadighed. Her i Gram Sogn har man i denne Tid havt meget travlt med at samle Underskrifter paa et Andragende til begge vore Præster, Rafn og Rasmussen, om »at de ville bequemme sig til at sværge Kongen af Preussen Huldskab og Troskab, hvorved de ville stige i Menighedens Agtelse og Yndest«. Da dette Andragende blev forelagt mig til Underskrift, sagde jeg Nei. Jeg syntes ikke, at jeg kunde tiltræde denne Udtalelse. Vel ønsker jeg saameget som Nogen at Præsterne ville blive, men Edsspørgsmaalet er efter min Opfattelse en Samvittighedssag for den Enkelte, og det er betænkeligt at friste nogen til at bryde med sin Samvittighed. Pastor Rafn ved jeg vil i ethvert Tilfælde aflægge Eden — og mulig sværge paa mere end der fordres; hans lange Taler om dette delicate Spørgsmaal ere forskrækkelige, faule og taktløse i højeste Grad — og hvorfor saa anspore ham, og Capellanen troer jeg næsten ogsaa vil — hvad jeg i hans Sted og med hans tidligere Udtalelser paa ingen Maade vilde gjøre — finde, at Eden kan aflægges, takket være Pastor Lawaetz¹⁾ Paavirk-

¹⁾ Præst i Skrydstrup.

ninger. Men Andragendet er sat i Gang nærmest af Hensyn til Rasmussen, og er ene og alene udgaaet fra Frøken Bertha Reimers²⁾. At nogen, som aflægger Eden, vil stige i min Agtelse og Yndest, kan jeg ikke medunderskrive, men naar det først forelægges som en uundgaaelig Fordring at sværge eller ikke, saa maa, mener jeg, Enhver handle efter sin Samvittighed og ikke efter andres Overtalelser, og jeg skal da ikke gaa i Rette med nogen. Men endnu er Eden ikke bleven affordret. Imidlertid har man taget mig min Nægtelse af Underskrivten ilde op. Jeg beder Herr Greven tilgive at jeg saaledes drager Enkeltheder frem og tilmed drager min egen Person ind med, men da det hele Edsspørgsmaal er saa brændende, og vort stadige Thema herovre, og da jeg veed at baade Herr Greven og Fru Grevinden med stor Deeltagelse følge os, saa vil ogsaa Enkeltheder, der ofte bidrage væsentlig til at belyse den hele Situation have sin Interesse.

— Af de 18 Stemmer som her faldt paa Gram for Kier kom 3 fra Toldvæsenet i Gjelsbro, 1 fra en Gensdarm, 3 fra Brix, Søn og Svingersøn i Gramby og de øvrige 11 fra Ubekjendte, dog kunne vi omtrentlig slutte os til Navnene paa Vedkommende.... Det var en Glæde at see hvorledes Gamle og Svage, Døve og Blinde ilede til Valgurnen for at nedlægge deres Stemme. Nu, siger Bønderne godtroende, maa der dog vel snart komme en Vending paa Tingene. Ja, Gud give det.

Det er forbavsende hvilke smudsige Midler at der blev bragt i Anvendelse for at skaffe Stemmer til

---

²⁾ Datter af Physicus.

Fordeel for Amtmand Kier. Brix gik formelig omkring og udbød Penge. Vare vi dog af med den gamle Skurk.....

2. Marts 1867.

. . Med Edssagen staaer det iøvrigt bedrøveligt til herovre, og en Spaltning truer med at bryde ud imellem de Danske indbyrdes. Med mange Præsters Holdning i dette Spørgsmaal hersker der stor Utilfredshed i Menighederne, og det er tvivlsomt om Præsterne vilde stige i Menighedens Agtelse ved at aflægge Eden. Rygtet angiver Tallet af dem som ville sværge meget forskjelligt. Det er et saare kildent Anliggende at dømme om. Kun er det Skade, at d'Hr. Præster have talt og forhandlet saameget om Eden og vaklet saa meget ud og ind, at Resultatet er bleven saa jammerlig for dem, at hvad de end tilsidst gjøre have de dog forspildt en Deel af den Respekt og Tillid som De hidtil besadde. Vor gode Provst gjør ingen Undtagelse herfra. Snart har han erklæret ikke at ville aflægge Eden, snart udtalt sig mindre bestemt, men tilsidst har han nok afbrudt enhver Tvivl ved efter Sigende at have aflagt Eden i Slesvig til Superintendenten!!! Nu skal Provsten formodentlig modtage Præsternes Ed.

Reimers har ikke havt Betænkeligheder. Han var forleden i Haderslev og præsterede Eden. Endog-saa Postkarlene og Postbudene her ude paa Landet skulle sværge. — Det gaar formelig til det latterlige med denne Ed. Frøken Müffelmann og Fru Reimers ere røgede i Totterne paa hinanden over Eden. Frøkenen var paa sin Viis ikke ganske skaansom forleden, men yttrede at Tydskerne uden at generes kunde sværge idag til den ene og imorgen til den anden.

hvilket Fru Reimers tog meget ilde op!!! Denne lille Affaire vil snart jævne sig imellem de 2 gamle Veninder, men vaersom maa man være herovre med at tale om Eden....

12. Marts 67.¹⁾

....Efterat Provst Blædel til Alles store Overraskelse, og tiltrods for bestemte Udtalelser af ham i modsat Retning har aflagt Eden, skulle Tørninglehns Præster den 15. ds. give Møde til Eds Aflæggelse, men det synes som om at Provstens Exempel har vakt en saa almindelig Uvillie imod ham og Indignation i Menighederne i den Grad, at flere af Præsterne have, skjøndt de nok ellers vare tilbøielige til at følge Provsten, faaet Skrupler, og det er ikke umuligt at Resultatet paa Fredag bliver, at Provst Blædel kommer til at staa forladt af alle sine Præster, kun med Undtagelse af Rafn og Grove-Rasmussen — Grevens Præster! — der begge ville aflægge Eden, men hvis hele Holdning ogsaa begge i den senere Tid er den pure Ynkelihood. Med Provst Blædels vaklende Optræden i Edsspørgsmaalet har han beredt sig selv et stort Nederlag og tabt meget af sin Anseelse.... Vore Skolelærere, troer jeg næsten alle aflægge Eden, takket være Rafns og Grove-Rasmussens Exempler....

14. Marts 67.

....Endnu er Intet tilhændekommen mig siden at jeg nægtede Edens Aflæggelse.²⁾ Tydske Blade

¹⁾ Dette Brev er skrevet til Geheimekonferensraad Lowzow.

²⁾ Raunsøe blev som Udøver af Øvrigheds- og Politimyndigheden paa Gram og Nybøl Godser affordret Tjenesteden til Kongen af Preussen ved Landraadamtsskrivelse af 21. Febr.; han nægtede 27. s. M. Dagen før

have omtalt Sagen i de sidste Dage, og i det flensborgske Blad »Norddeutsche-Zeitung« blev det anført forleden, at Herr Greven i 1863 havde aflagt Hyltingsed til Chr. d. 9de som Besidder af Gram og Nybøl Godser. Jeg troer næsten at Regjeringen er i Forlegenhed med Spørgsmaalet. Hvad Præsterne, Skolelærerne og Sandemændene angaaer, saa skal Edsfæstelsen foregaa paa Fredag, eller i Morgen, i Rødding og saa vil det endelig omsider vise sig, hvor mange at der ville aflægge Eden. Jeg skal strax, saasnart at jeg erfarer noget paalideligt meddele Herr Greven dette; skulde jeg forud danne mig en Mening om Udfaldet, saa er det den samme, som jeg yttrede i mit sidste Brev, at den Uvilje og Misfornøjelse, som hersker i Menighederne over Provst Blædels vaklende og holdningsløse Optræden, men dog især over hans Aflæggelse af Eden, er saa stærk, at den vil afskrække de øvrige usikre Præster fra at følge Provstens Eksempel, saa at der er Sandsynlighed for, at alle danske Præster i Tørningelehn siges Nei, med Undtagelse af Rafn og Grove-Rasmussen, der altsaa rimeligvis blive Provstens eneste Bundsforvante. — Om Rafn og Gr. Rasmussen maa jeg

---

ovenstaaende Brev er skrevet, meddelte Landraad Kier Grev Brockenhuus-Schack, at Herredsfoged v. Rosen i Rødding havde faaet Paalæg om at overtage Øvrigheds- og Politifunktionerne paa Godserne, »indtil en anden Gods inspektor paa anordningsmæssig Maade bliver beskikket.« Regeringen i Slesvig befalede ved Skrivelse af 9. Marts Raunsøe at afholde sig fra Forretningerne og at aflevere Arkivet til v. Rosen, hvilken Skrivelse Raunsøe modtog gennem Amtet endnu den 14. — Greven blev vistnok aldrig affordret Ed; efter Raunsøes Formening var det en umulig Ting for ham at aflægge Ed endnu i flere Aar.

idag bede om Tilladelse til at udtale mig lidt nærmere for at begrunde mine, maaske lidt stærke, men dog vistnok beføjede Ytringer forleden. Pastor Rafn har ikke — det maa man indrømme ham — været i Tvivl. Han har straks udtalt, paa Gader og Stræder, fra Morgen til Aften udviklet for alle og Enhver, som havde Taalmodighed til at høre ham, hvorledes at man godt kunde aflægge Eden til Kongen af Preussen. Han skal endog have været hos Amtmanden og udtalt sig i samme Retning endnu inden at Eden var fordret af ham. Følgen af denne, i ethvert Tilfælde, taktløse Optræden, er da ogsaa den, at Pastor Rafn, Hovedpræsten i Gram Sogn, kaldet af en dansk Greve, er blevet opfordret til i Gram Kirke at holde en Prædiken eller Tale om Edens høitidelige Betydning ved den forestaaende Edfæstelse — Faneeden — af de ældre værnepligtige Mandskaber, men det skal han dog have bedet sig fritaget for (— være bleven bange for —) ligesom han, saavidt jeg veed, af Ohrt i Tide blev mindet om, at det ikke stod i hans, Pastorens, Magt, at benytte Herr Grevens Kirke til et saadant Brug uden Samtykke. Og nu Kapellanen, denne fordums Martyr (!) for den danske Sag herovre, han vil ogsaa aflægge Eden og sværge Kongen af Preussen Huldskab og Troskab. Han er aldeles forvandlet, men indhyller sig i Skriftsteder og Bibelsætninger for at forsvare Eden. Det siges om ham, at han har formaaet et Par af vore Skolelærere til at aflægge Eden. Rimeligvis er Kapellanen bleven overtalt af Pastor Lawaetz eller af en anden tydsk pietistisk Præst iblandt hans Aandsfrænder. Jeg frygter for at Grams gode Navn for Danskhed, som vi ved Valget fik en saa talende Bekræftelse paa, skal

lide ved vore Præsters uheldige Optræden i Eds-spørgsmaalet, og overhovedet maa jeg tilstaa, at efter at Befolkningen i Nordslesvig nylig ved Valgene har paa den utvetydigste Maade viist sit danske Sinddelag, og endnu, trods alle tydske Anfægtelser og Lokkemidler, staar fast, er det jammerligt i mine Tanker, at danskfødte Mænd vise en modsat Holdning, vakle ud og ind og tilsidst sværge denne afskyelige Ed....

6. April 1867.

.... Som der nu gaas frem ved Controlforsamlingerne¹⁾ i disse Dage, kan selv Værnepligtige fra Kongeriget resikere at komme med, i det mindste er Lieutenant Jespersen, trods Protest fra hans Side, og skjøndt at han er kongerigsk Værnepligtig, bleven indroulleret som preussisk Landeværnsofficer. Det er forfærdeligt. Jeg begynder at ængstes for Forpagter Jensen²⁾ og Touren kan mulig naae til Forpagter Lautrup³⁾ ogsaa.

.... Igaar og idag er der bleven afholdt Controlforsamling her. Af Godsets Mandskaber har kun en eneste aflagt Eden, og i det hele er der kun af 4 à 5 Stykker hver Dag Eden bleven aflagt, hvorimod Resten, flere Hundreder, have sagt Nei, deriblandt Gartner Behrens.⁴⁾ Hvad Følgerne ville blive maa alene den gode Gud vide. Der anvendes Trudsel paa Trudsel for at tvinge Mandskabet, men hidtil for-

¹⁾ Disse Forsamlinger, hvortil det ældre Mandskab, der siden 1852 havde tjent den danske Hær, mødte for at aflægge Faneed til Kongen af Preussen.

²⁾ Forpagter af Nygaard (Øslerlindet S.) som Grev Brockenhuus-Schack i 1861 købte af en Tysker.

³⁾ Forpagter af Billeslund.

⁴⁾ Slotsgartner i Gram.

gjæves. Stemningen er bevæget og ophidset. Rygterne, det Ene værre [end]det Andet, afløser hinanden. Det siges for vist, at Commandoer ere udsendte for at afhente Mandskabet, og at Grændsen skal afspærres. Det sidste troer jeg dog ikke endnu. Mange ville udvandre, forlade Huus og Hjem, Kone og Børn. Her er en sørgelig Tilstand. Vi slap dog for at have Controlforsamlingen her paa Slottet. Den blev holdt paa Gjæstgivergaarden. Mandskabet skal være talt haardt til, udskjældt og haanet for Flynderjyder, dumme Bæster, som lode dem forlede af dansk Agitation osv. — Gud være lovet, at jeg ikke maatte være med denne Gang....

13. April 1867.

....Vore Forhold bliver med hver Dag mørkere og mørkere. Alle, som nogenlunde see sig istand til at reise, flygter til Danmark, selv flere Gaardmænd ere brudte op fra Kone og Børn, Gaard og Grund. Af de henved 30 Mand, som en Militærcommando straks ved Edsnægtelsen arresterede i Toftlund og førte bort, er ingen endnu kommen tilbage. Man har fordeelt dem i forskjellige Garnisoner i Holsten. Nu er der kommen Ordre til de andre Edsnægtere om at møde i Haderslev den 16de ds. ikke til Ed, men til Øvelse. Og dog, trods alt dette, ja meget mere som jeg ikke skal trætte med at berette om, siger Preussen at det ikke vil tvinge Nogen til Ed. Er dette ikke skrækkeligt at tænke paa hvorledes Sandhed og Ret behandles. Fra alle Sider hører man Tale om, at der efter den 16. ds. venter os meget Nyt. Hvad det er veed Ingen. Jeg er belavet paa alt nu, Intet skal overraske mig, selv om det skulde komme til Beleiringstilstand og til Udviisning Masseviis.

Men selv Amtmanden har sagt til flere Edsnægttere: ville I reise, saa see at komme bort inden den 16. ds. I det hele taget er det umiskjendeligt at Embedsmændene selv nu føle Medlidenhed med Befolkningen, og at det er fra Berlin at al denne Elenighed over Befolkningen har sit Udspring.

20. Maj 1867.

Tilgiv mig Herr Greve, at jeg har været sparsom med at lade høre fra mig i den senere Tid, men jeg har i Sandhed ikke kunnet gjøre andet end i de sidste 14 Dage at arbejde fra Morgen til Aften paa de nye Skatteligninger for Gram Sogn, virkelig det ubehageligste Arbejde, som jeg nogensinde har udført. Jeg havde den største Lyst til at sige Nei, Forstanderne ligeledes, men da det var bleven os skriftlig tilkjendegivet, at Arbejdet i saa Fald vilde blive udført paa vor Regning, maatte vi hvide i det sure Æble og tage fat. Igaar naaede jeg endelig at blive færdig, og mit Hjerte er bleven lettet for en Steen som har trykket haardt, men om vort Arbejde bliver antaget og kjendt for godt er en ganske anden Sag. I mange Sogne her omkring bliver Ligningerne tilbagesendte som ubrugelige og maa omgjøres. Der vil med det første komme Skattecommissioner som bestemme Skatten for hver enkelte Mand, og som Veiledning benytte vore Ligninger.... Der er ingen Tvivl om at den nye Skat, trods at nogle af de gamle Skatter falde bort, vil indbringe et stort Plus for Preussen, og Slesvig i det hele komme til at udrede større Skattebyrde end hidtil. Man maa tilstaa at Preussen forstaar at sætte Folk i Arbeide. Det er ganske utroligt som Skriveriet tiltager, hører man fra alle Si-

der. Det er et Særkjende for det preussiske System med at vidtløftiggøre enhver Sag med en Mængde detaillerede Oplysninger. Om den simpleste Ting er der meget at skrive, en Masse af Schemata at udfylde, Amtmændene stønner under Arbejdet, Herredsfogderne sukke og jamre, enhver Bestallingsmand vrider og vaander sig saaledes som Forretningerne tiltage, og alt skal udføres strax »ehelichst schleunigst«, det er staaende, ja selvskrevne Slutninger i enhver Sag. Hvad man forhen havde 14 Dage ja længere til, maa nu udføres i 2 Dage omtrent. Der er ganske vist Force i Forretningsgangen, men det kan ei heller nægtes at Sagernes Afgjørelse smage af en forceret, hensynsløs Behandling. Embedsmændene vandre langt fra paa Roser, men de have ærlig fortjent at smage Tornene. Man klager i bondevenlige Kredse i Danmark over Bureaukratiet. Nei, da skulde man lære den preussiske Embedsstand at kjende; og overhovedet kunde man i det kjære Danmark have betydeligt godt af at faae lidt preussisk Dannelselse; Tonen hos mange af Skraalerne i Rigsdagen vilde blive nedstemt. Et bydende Sprog, Arrogance og Vigtighed er Grundtonen i det preussiske Bureaukrati, — ikke at tale om at Overgreb i Embedsmyndighed er Noget som enhver maa underkaste sig; thi at klage og at faa Ret er unyttig Tanke og et forgjæves Haab; i den Overgangstilstand fra vore gamle Forhold til de preussiske Tilstande, i hvilke vi nu befinde os, veed man næppe selv længere til hvem og hvorhen man har at vende sig. Efterhaanden bliver alt omreformeret i preussisk Stil.

Vi have da atter lidt en Skuffelse i Frankrigs Optraeden og nu tegne Udsigterne ikke godt for os.

Det bliver stadig mørkere og mørkere for os, men mulig til Foraaret at en Vending kan indtræde. Vi have ikke andet Haab end Fremtiden. Min Tro paa Napoleon har lidt et stærkt Skaar, thi have Preusserne end maattet give efter og maa de end rømme Luxemburg, saa er dog dette Resultat et altfor ynkeligt for Napoleon efter hans Forberedelser til at kunne kaldes nogen Seir ....

.... Jensen har kun havt Tilladelse til at opholde sig i 24 Timer i forrige Uge paa Nygaard. Han har man i Kikkerten, fordi at han havde et Møde hos sig af de ældre Forstærkningsmandskaber forinden Controlforsamlingen. Men den sande Grund er den, at da Jensen er fra Kongriget, skal han ligesom andre indfødte Danske bære Skylden for at Befolkningen her demonstrerer imod det preussiske Regimente. Forresten kan jeg ikke rigtig tro, at Regjeringen i Længden kan vedblive med at udvise Folk herfra, som ikke ville aflægge Faneeden. Denne Udviisning en masse er altfor grov .... Det skulde slet ikke undre mig, om man om nogen Tid, efterat man har viist Vedkommende, at man har Magten, kunde begynde at vige tilbage fra dette Fordrivelses-System .... Vi have Session her igjen i disse Dage, men Officererne maa nu sørge for dem selv og ligge paa Gæstgivergaarden. De Fleste af Mandskabet ere flygtede til Danmark. Gud skee Lov at jeg er fri denne Gang for at være med til denne Sessions-tortur ....

18. Juni 1867.

.... Soldaternes Koner og Børn — de Flygtedes — skulle nu med nogle Dages Varsel forlade Landet;

det er den grusomste Foranstaltning endnu af den preussiske Regjering ....

.... Med Forpagter Müffelmann er jeg nu kommen overens om Forpagtningens Fornyelse .... Jeg beklager, at det ikke er bleven mulig for mig at skaffe Herr Greven den Afgift som jeg engang havde haabet, men da man ikke er Herre over Forholdene, og da disse bliver værre og værre her, afskrækkes enhver Dansk fra at forpagte i Slesvig og dertil nye og store Skatter, saa maa man være tilfreds med, Herr Greve, at M. endnu er Liebhaber til Forpagtningen ...

5. Juli 1867.

.... Da jeg forleden kjørte til Haderslev, traf jeg Provst Blædel i Gabøl. Han anmodede mig om at sørge for, at Skoleembederne i Gramby og Kastrup — Billum er død i Mandags — bleve besatte af Herr Greven, da han ikke godt kunde tillade at Embederne henstode vacante. Jeg forestillede imidlertid Frovsten, at da der alt var sørget af Pastor Rafn for at Substituter fortsatte Undervisningen baade i Gramby og Kastrup, efter Aftale med mig, og da Sommerskolegangen jo er ubetydelig, saa mente jeg, at Embedernes Besættelse slet ingen Hast havde, men godt kunde vente til Efteraaret i ethvert Fald, om ikke en Vending imidlertid kunde indtræde i Tingene. Der er nemlig for Øjeblikket som Følge af Edsnægtelse ikke faae Degne- og Skolelærerembeder ledige i Nordslesvig, og Udvalget af gode og danske Concurrenter er meget begrændset. Det vil derfor for Øjeblikket have sine Vanskeligheder at faae dygtige danske Lærere til Gramby og Kastrup, og desuden er det saameget mere ønskeligt at faae en dulig

Mand til Gramby, som tillige er færdig i Sang og Musik, foruden en vakker Personlighed, da han i Tiden vil blive den naturlige Afløser for Hr. Ohrt ved dennes Afgang. Dette erkjendte Provsten ogsaa tilsidst, og han lovede mig, at han intet vilde have imod at Sagen staaer hen, naar jeg vil sørge for at Districterne ikke faa Grund til at klage. — Derpaa kom Samtalen hen paa Foel Præstekald. Provsten sagde mig, at han og Amtmanden havde meddeelt Hr. Greven at Embedet var ledigt ved Pastor Andkjærs Afskedigelse .... Jeg indseer ikke, at dette Præstembedes Besættelse har mindste Hast, da Regjeringen egenmægtigt har constitueret Capellanen, og Embedet altsaa bliver besørget uden nogen Besvær for Præsterne med Vacancereiser etc. Derfor forekommer det mig allerbedst for Herr Greven saalænge som muligt at forholde Dem passiv, udhale Sagen og afvente hvad Tiden bringer. Det kan jo desuden tænkes, at en Rehabilitation af Pastor Andkjær endnu ikke er aldeles umulig, og kunde han blive gjendindsat — jeg mener for det Tilfælde at vi blive Danske i Aarets Løb —, saa var det jo meget beklageligt at have spærret denne Adgang for ham ved imidlertid at have besat Embedet med en anden Præst ....

20. Juli 1867.

.... Jeg kunde næsten have ønsket, at Herr Greven vilde gjøre en lille Svip herover til os inden Høsten .... Jeg vil ei heller skjule, at der vilde fremstaa en Vanskelighed i denne Gjæringstid, som mulig til Efteraaret kan have tabt sig, nemlig Hensynet til Provst Blædel. Uvillien imod ham er for stærk til at jeg turde indestaa for, at der ikke vilde gjøre sig

en uhyggelig Misstemning imod ham gjældende, naar han kom til Middag hos Herr Greven sammen med andre af Stedets Beboere. Mænd som Andkjær, Müffelmann og Wielandt ville undgaa ham og næppe see til den Side, hvor Herr Provsten er. Maaskee at Opinionen imod ham kan lægge sig til Efteraaret, men Provsten skal dog selv føle sin isolerede Stilling haardt, og Pastor Randbøll fortalte mig forleden, at Provsten til ham havde yttret: »Ja, dersom vi blive Danske igjen, saa maa jeg gaa af som Provst«. Men Provsten kan være sikker paa, at hans Stilling som Provst hos Tydskerne er aldeles uholdbar, og hvorledes hans Stilling, alene som Præst, vil blive under dansk Herredømme, er sikkerlig ogsaa meget problematisk. Jeg hører, at flere have gjort den Bemærkning: Det er jo umuligt, at Provsten kan komme til Grevens igjen. Ja Provsten spiller rigtignok en bedrøvelig Rolle imellem os, men en Mand bør dog ikke bedømmes udelukkende efter øieblikkelige Stemninger, som vexle op og ned, og som dog paa den anden Side aldrig ganske kunne frakjendes Betydning ....

